

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻ

ԿՈՌԻՆԿ

ՕՐԱԳԻՐ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ

№ 5 ՄԱՐՏ ԵՒ № 6 ԱՊՐԷԼ 1865:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.

1. Գրիգոր Մկրտչեան, եր. 124 . . . . . Ս. ՍՏԵՓԱՆԷ:
2. Թէ Թափառում մեծ վողոցներում (բանաստ.),
եր. 132 . . . . . Ա. ՊՈՒՇԿԻՆ:
3. Երկու ձանադարհորդներ, Գրիմի առակ, գերմանականից,
եր. 134 . . . . . ՕՐԻՈՐԴ Ս. ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ:
4. Լեւոն Առաջին (ղլամա), եր. 142 . . . . . Ս. ՍՏԵՓԱՆԷ:
5. Դրամաիս վերարարելով ծանուցմունք եր. 165 և 186:
6. Հրեշտակային սովէր-իբրեւ Թափուհի (բանաստ.) ոռնա-
կանից, եր. 165 . . . . . ԻՇԽԱՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ:
7. Գերի իրօկէզի երգ (բանաստ.) եր. 166 . . . ՊՕԼԺԱՆԿ:
ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՅ ՏԱՐԵԳՐՈՒԹԵՆԻՅ.
8. Նամակ դէպի Խմբագրող, եր. 167 . . ԻՇԽԱՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ:
9. Նամակ Փարիզից, եր. 170 . . . . . Ի. Ա.:
10. Նամակ Ալեքսանդրօպօլից և Հայկական թատրոն,
եր. 182 . . . . . Մ. ԳՕՉԱՐԵԱՆ:
11. Ա. Ֆօրիզմներ կամ կարճ փիլիսոփայական նկատմունք,
եր. 185 . . . . . * *
12. Բեցեպա Թունաւոր քննութիւններ գրելու համար,
եր. 185 . . . . . ՆՍ ՉԵՄ:
13. Հոգս (բանաստ.) եր. 186 . . . . . Յ. ՈՍՏԱՆԻԿ:
14. Ես անցեմ կացնում դառն գիշերներ, և Նոքա և Նա, եր-
կու ոտանաւորներ, եր. 187 . . ԻՇԽԱՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ:

Մեր օրագրի տարեկան բովանդակութեան առաջին մասը պիտի լինի ուսումնական, որի մէջ տպւելու են ուսումնականն էրի աշխատութիւններ, հին և նոր Հայաստանի պատմութեան, աշխարհագրութեան, լեզւի և զրականութեան վերա :

Օրագրիս երկրորդ մասը կ'իւլմեն յօդվածներ ընդհանուր զրականութենից, պատմագրական և աշխարհագրական յօդվածներ ; պատմներ (повѣсти) ; զրամատիկական գործեր ; բանաստեղծութիւն : Մասժութիւններ կրթութեան և զատարակութեան վերա, վաճառականութեան, երբեմն երկրագործութեան և քաղաքական տնտեսութեան վերա :

Ժամանակակից ծարեգրութիւնը բովանդակելու է իւր մէջ ճանապարհորդութիւններ, նամակագրութիւններ ; կրթականեր Հայութեան վերաբերված զրվածների վերա, քննութիւններ հայկական նոր լեզւի վերա : Հակական ուսումնարանների տեսութիւն : Քաղվածներ օրագիրներից : Մանրալուրեր :

Այս բովանդակութեան ամեն յօդվածներ կարող են տեղ գտնել մեր օրագրի մէջ : Հակական ուսումնականները և ուսանողները հրաւիրվում են աշխատակից լինել հրատարակութեան : Ամեն յօդվածը, որ յարմար կ'ըլատվի տպելու, վարձատրվելու է տպվելուց յետոյ, թարգմանութեան թերթը 5 մանէթով, բնագրական գործի թերթը 10 մանէթով : Եթէ հեղինակը ցանկանում է, նորա աշխատութիւնը կարող է վարձատրվել աշխատութեան առանձին տպագրութեամբ, թարգմանութիւնը 100 օրինակով, իսկ բնագրական գործը 200 օրինակով խմբագրութեան հաշւով : Յօդված ուղարկողը պիտի յայտնէ միշտ խմբագրողին, թէ ինչ կերպով կամենում է վարձատրվել :

Երեք նամակ ուղարկողին տարու մէջ ամեն հայաբնակ քաղաքից տեղացի Հայերի և ընդհանրապէս քաղաքի բնակիչների կրթութեան և լուսաւորութեան, ուսումնարանների, վաճառականութեան, պարապմունքի, խօսված բարբառի, սովորութիւնների, ժողովուրդի բնաւորութեան, եկեղեցականների պարապմունքի և կենսի ամեն կողմերի մասին, խմբագրութիւնը պարտաւորվում է ուղարկել օրագրիս ձրի :

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱԶԽԱՐՀԻ

ԿՈՌԻՆԿ:

ՕՐԱԳԻՐ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՆԻ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ:

№ 5 ՄԱՐՏ և № 6 ԱՊՐԻԼ 1865:

Vereis amor da patria, não movido de premio vil, mas alto e quasi eterno.

Գու. Կ'աննես հայրենիքի սերը ոչ թէ շարժված անարդ շահախրութենից, բայց բարձր և իբր յա-
խտենական: (Կամօէն «Os Lusíada» երգ 1. եր. 10):

ԹԻՖԼԻՍ:

ԳՐԻԳՈՐ ՏՆՐ ՄԿՐՏՉԵԱՆ:

Գառն տեղեկութեամբ, ցաւալի տեղեկութեամբ վիճակում մեզ այսօր սկսել մեր խօսքը ընթերցողներին հետ, և ցաւեցնել հայկական ազգի ընտիր և սիրող անդամներին այն դրալի կորուստի վերա, որ խեց Հայերի ձեռից մի հոյակապ Հային:

Մեր օրագիրը պարտականութիւն պիտի համարէ առաջ բերել և սուրբ պահել այն սահաւաթիւ առաքինի Հայերի յիշատակը, որոնց ահա կորցնում էր ազգը, հայկական կոյր բաղդի բերմամբ:

Գրիգոր ՏՆՐ Մկրտչեանին ճանաչողները բոլորովին գիտեն, թէ ինչպիսի Հայից զրկվեցաւ հայկական ազգը: Գրիգոր ՏՆՐ Մկրտչեանը ծնվեցաւ Աղուլիսում 1842 թւին, և ծնողների վերջին որդի էր: Սորա ծնողները սրտոն Մկրտիչ և Կիկին Եղիսաբէթ ՏՆՐ Մկրտչեանները ասորումն Աղուլիսում արդէն ծերութեան հասած: Նոյա կրտսեր որդին, այժմ հանգուցած Գրիգորը, իւր առաջին ուսումն սկսել էր Աղուլիսի ուսումնարանում, բայց այն ժամանակից նկատվել էին մանուկի մէջ առանձին ընդունակու-
թիւններ, և մանուկ Գրիգորը կամենում է՝ եղել մնալ այստեղ,

աղաչելով իւր ծնողներին ուղարկել Թիֆլիսը, որտեղ կենումէր նորա Մոսկվայց եկած մեծ եղբայրը :

Հարկաւոր է ասել, որ հանգուցածի պատւական հայրը, Մկրտիչ Տէր Մկրտչեանը, աշխատել է ժողովել իւր նիւթական վաստակներ և երբեք չէ ցանկացել թագցնել այդ վաստակները Ծոյլ և Ջար Թառաի նման, բայց միշտ գործ է դրել նորա մասը իւր որդիներին և մերձաւորներին օգուտի համար, Պարոն Տէր Մկրտչեանը հոգացել է իւր չորս որդիներին սալ այնպիսի ուսումն, ինչպիսին կարելի էր Ռուսաստանում: Կրտսեր որդու, այժմ հանգուցած Գրիգորի ուսման և կրթութեան համար, հօր հոգացողութեան վերա աւելանումէր և մեծ եղբօր հոգացողութիւնը: Այս եղբօր մօտ ահա ուղարկվեցաւ Ագուլիսից հանգուցած իւր ցանկութեան հաւեմատ ուսումն ստանալու համար 1852 թւին: Թիֆլիսում նա յանձնվեցաւ մի պանսիօնատէր Հայկին, բայց սա չկարողացաւ բաւականացնել 11 տարեկան մանուկի ըմբռնող և հասկացող միտքը: 1855 թւին հանգուցածը ուղարկվեցաւ Մոսկվա և այնտեղ մի բանիմաց երիտասարդը սկսեց պատրաստել նորան համալսարանական ուսումն ընդունելուն: Իւր ուսման մէջ նա չէր թողնում հայկական լեզուն և 1852 թւին նա հրատարակեց մի փոքրիկ պատումի թարգմանութիւն գերմանականից, որի մասին գրել էինք երկու խօսք այս խօսքի մէջ տպելու, դեռ չստացած նորա սաստկացած հիւանդութեան և մահի լուրը: 1860 թւին մեր բարեկամը ընդունվեցաւ Մոսկվայի համալսարանի մէջ որպէս ուսանող (ստուդենտ) և շարունակումէր իւր սաստկացած պարապմունքը: Պարապմունքի հետ հանգուցածը սիրումէր նոյնպէս ուրախ կեանք վայելել, երբեմն անչափաւոր կերպով, և նորան վերջ դնող ցաւը սկսել էր արդէն մտնել նորա մարմնակապմութեան մէջ: Մինչև 1863 թիւը նա չէր զգում իւր բարակ ցաւը, դոնէ չէր խոստովանում: 1863 թւին մոսկվացի մի հմուտ բժիշկը առաց նորան թողնել ամեն պարապմունք և գնալ դէպի հարաւային կլիման կովկասեան աշխարհում:

1863 թւին սեպտեմբեր ամսին նա եկաւ Թիֆլիս և շուտով գնաց Ագուլիս ծնողներին տեսութիւն անելու, և այն վերջին տեսութիւն եղաւ նոցա հետ: Չմեռը այնտեղ անցկացրեց մեր բարեկամը և երբ զգացել էր ցաւի սաստկութիւնը 1864 թւի սեպ-

տեմբերին նա նորէն եկաւ Թիֆլիս : Այստեղ ամեն օր սաստկանումէր նորա ցաւը և բժիշկները, նորա ցանկութեան համեմատ, խորհուրդ տվեցին, զնալ արտասահման, Հոկտեմբերին նա դուրս գնաց դէպի Կաիրօ Եգիպտոսում : Նորա այնտեղից նամակները միշտ հանգստացնումէին մեզ նորա առողջութեան մասին և վերջում նա այնպէս առողջ էր զգացել իւրան, որ թողել էր Եգիպտոսը և գնացել էր Իտալիա : այնտեղից նա գնացել էր Ֆրանսիա իւր նորասպակ եղբօր և հարսին տեսութիւն անելու Մարսէյ-լում, և այդ եղել էին նորա կեանքի վերջին օրեր : Հանապարհորդութեան պայմանները շուտացրեցին նորա վերջը : Վերջին անգամ արիւնհոսութենից յետոյ, ծանրաշունչ հիւանդութենից յետոյ, ապրիլի 29-ին, առաւօտեան 8 ժամին նա աւանդեց իւր շնորհալարդ հոգին առաքինիների խնամատարին : . . . . .

Մեզ դեռևս անյայտ են նորա վերջին մտքեր և ցանկութիւններ, որովհետև տեղեկութիւն էինք ստացել նորա մահի լուրը :

Հանդուցածի հետ մենք ծանօթացանք 1858 թւին Մոսկվայի մէջ և այն օրից դրանց նա մեր սիրտը իւր առաքինի յատկութիւններով : Մենք աւելի մօտեցանք միմեանց և կապվեցանք, երբ մենք դեռ ուսանող գոլով, ունէինք ժողովներ, որտեղ հաւաքվումէինք Մոսկվայի հայկական երիտասարդները ամեն շաբաթ երեկոներ հայկական լեզու և պատմութիւնը ուսումնասիրելու համար : Այդ ընկերական ժողովի մէջ մեր սիրելի բարեկամը գտել էր մի ընդհանուր սէր և պատիւ իւր սրտի և հոգու քաղցրութեամբ և ազնւութեամբ : Նա աղբեցութիւն ունէր իւր ընկերների վերախօսքով և դործով : Մի առանձին յատկութիւն ունէր նորա բնաւորութիւնը . ամեն տեղ, ամեն ժամանակ, հանգամանքների համեմատ նա աշխատումէր օգուտ բերել իւր շրջապատողներին ինչով միայն կարելի էր : Ընդհանուր հասարակական գործը եղել է նորա հոգացողութեան առաջին առարկա, և նա եղել է այսպէս մի հաշտարար տարրը մեր և կեանքիս պայմանների մէջ : Անաջող դէպքերում և ճախորդութիւններում ընդհանրաօգուտ գործերի մէջ, նորա ընկերները կարող էին միշտ մխիթարվել այն մտքով, որ կայ մեր մօտ, այստեղ կամ այնտեղ, հեռու, նա, որ սիրումէ մեր գործը և համակրումէ մեր գործին : Նա ունէր մի ներքին բարոյական զօրութիւն, որ կապումէր մեզ նո-

րա հետ : Հայկական երիտասարդների մէջ նա իւր բնաւորութեան հաստատութեամբ և աղնութեամբ կարող էր ամենանշանաւոր համարվել . . . Հասարակ մարդիկներից չէր մեր բարեկամը : Նա վաղ սխեց մտածել և զարգանալ : Զարմանալի էին նորա մտքի հանգստութիւնը և առողջ խմատը, որոնց միջնորդութեամբ նա պտուղւմէր և գտնումէր ամեն խնդրի մէջ էականը, Նա ի հարկէ սխալվումէր երբեմն իւր դատողութիւնների մէջ, բայց ով շատ և յաճախ անգամ չէ սխալվում նորա տարիներում : Իսկ նա սխալվումէր որպէս առողջամիտ, լուսաւորված և աղնիւ մարդ : Բնութիւնը պարզեւել էր նորան մի յատկութիւն, այն է շուտ ճանաչել սուտը և դատարկը, և կանգնումէր հաստարմատ կէտերի վերա :

Քրական և հաստատ խելքի հետ, գեղեցկութեան նուրբ զգացման հետ, նա ունէր բարոյական վարմանալի պինդ սկիզբներ և համոզմունք : Երբ պատահումէր նորան լսել մինի մասին ոչ շահաւէտ կարծիք, նորա առաջին խօսքը լինումէր միշտ այս. «հարկաւոր է աւելի մօտ քննել նորան, յետոյ վճիռ տալ : Կարելի է և նորա մէջ ծածկված կայ մի բարի յատկութիւն» :

Խօսքը և գործը երբէք չէին հակառակում միմեանց նորա մէջ, և երբէք իւր վարմունքի մէջ չէ թոյլ տվել իւրան ոչինչ խտտորումն իւր համոզմունքից : Մի ուրիշ առաւել խիստ մարդ գէպի ինքն նորա տարիներում գովար է գտնել . . .

Սաստիացած աշխատասիրութիւնը, որ առ հասարակ կարեւորութիւն է դառնում այն բոլոր մարդիկների համար, որոնք չափազանց փափաղումեն գիտութիւն և չափազանց աշխատումեն կատարելագործվելու, թոյլ չէր տալիս նորան հանգստանալու : Մինչև վերջին ժամեր նա պարապումէր ընթերցանութեամբ, նա պարապումէր իւր զարգացմամբ, տեղեկութիւնների հաւաքմամբ, Մեղ միշտ թւումէր, որ հոգեկան զօրութիւնը բարձր և գերազանց էր ներա մէջ մարմնական կամ ֆիզիկական զօրութենից, որ նորա հզօր հոգին ամփոփված էր չափազանց թոյլ մարմնի մէջ : Երիտասարդ հոգու աղնիւ տրտունջը նշան է միշտ բարձր բնաւորութեան : Մեր բարեկամը ատումէր ամեն ծառայական խոնարհութիւն : Նա ատումէր ցածր հոգիներ, և թէ անկարելի էր լի-

նում նոցա վերա ազդել բարի խօսքով և դործով ; նա պահանջումէր, որ մարդս լինի ազնիւ, անկեղծ և ճշմարտասէր և ոչ միայն գիտէր զնահատել բայց և կապվումէր և սիրումէր այն մարդիկներին, որոնց մէջ նա նկատումէր այս յատկութիւնները :

Յայտնի է, որ այն մարդիկ, որոնք չափազանց եռանդով զինումեն դէպի բարին և ճշմարիտը, սիտի երկու անգամ աւելի սատարիկ զգան այն զարհուրելի փորձութիւնները և չարձարանքը, որոնց համբերել վնասակար չէր ընդհանրապէս բոլոր մնածող մարդիկները : Այս մարդիկներէն էր մեր բարեկամը, այսպիսի մարդից զըկվեցանք մենք : . . . . .

Առ հասարակ, յայտնի է, որ բոլոր հայկական շնորհալի և ազնիւ երիտասարդները չեն կարողանում երկար ապրել : ... Շատերը թառամել են մեր աչքի առաջ, և մենք տեսել ենք արդէն 5 անծաղիկ ուսումնաւարտած, ոչ հասարակ երիտասարդները զարհուրելի մահը Գեղամեանը, Պետրոս Թամամշեանը, Մկրտիչ Խաչանջեանը, Սողոմոն Մարիկոսեանը, և ահա Գրիգոր Տէր Մկրտչեանը : . . . .

Մախի 1-ին, շաբաթ օր իմացվեցաւ մեր բարեկամի մահը : Հանգուցածի ընկերները և ծանօթները յայտնեցին նորա եղբոր և հարսին իւրեանց ցաւը և ցաւակից էին դառնում նոցա անմխիթարութեան : Նոքա, որոնք տեսել են նորան մօտ, ճանաչել են նորան, թէ ինչ ապագա բարի դործերի զրաւականներ ծածկված էին մատաղ հոգու մէջ, կարող են կատարելապէս զնահատել այս կորուստի բոլոր մեծութիւնը, բոլոր դառնութիւնը :

Մախի 3-ը երկու շաբաթ օրը նշանակվեցաւ հոգեհանգիստը կատարելու Թիֆլիսի վանքի եկեղեցում :

Նշանակված օրի առաւօտեան 9 ժամին հանգուցածի ընկերների սգասիրտ անկեղծ խումբը, նորա ազգականները լուռ և տխուր դրութեամբ հաղորդակցվումէին միասին վերջին անգամ իւրեանց վախճանված սիրելու հետ, որի ստվերը կարծես ներկա էր այդ տրտում ողջոյնին եկեղեցու մէջ :

Պատարագը աւարտելուց յետոյ, սրբազան Դանիէլ եպիսկոպոս Շահապարեանը, որ այս միջոցում Թիֆլիսի մէջ էր գտնվում պատահամբ և ներկա էր մեր տխուր հանդէսին, և քահանաները սկսեցին եկեղեցական սրաշօն կատարել : Երբ վերջանումէր սրաշօնը, մենք կարդացինք երկու խօսք հանգուցածի մասին, որ ահա հրատարակումէնք այստեղ :

Յետոյ սրբազան Գանիէլ եպիսկոպոսը ասաց նոյնպէս, հանգամանքին համեմատ, սրտաշարժ խօսքեր, որոնց համառօտութիւնը առաջ ենք բերում ներքև այնպէս, ինչպէս կարողանում ենք մտաբերել, էկեղեցական պաշտօնը աւարտվեցաւ, ճառերը լռեցին, վերջին խօսքը ասվեցաւ, ամենեքեան բաժանվեցան տրամութեամբ, ծանր մտածութեամբ... և վերջացաւ մեր սիրելի բարեկամի նախանձելի հոգեհանգիստը . . . . .

Մեր բարեկամի Գրիգոր Մկրտչեանի զերեզմանը, լուծմէնք, ծածկվել է Մօնպէլէի քաղաքում, որ երկժամեա ճանապարհով հեռու է Մարսէլից :

ՍՅԵՓԱՆՆՈՍ ՍՏԵՓԱՆԷ :

Մախի 6. 1865 :

Սոքա են մեր ասված երկու խօսք:

«Տխուր, անմխիթար է մեր ժողովը; անմխիթար, անխիսարիւնելի է մեր ամենեցուն կորուստը. մի բարի հոգի, մի աղնիւ ձայն նորէն վերակոչվեցաւ դէպի Ամենաբարին: Ներկա գտնվողներիցս կարելի է իւրաքանչիւրին յայտնի լինի, թէ ինչ նշանակութիւն կարող էր ունենալ մեր մէջ արդէն հանգուցած մեր անխիսարիւնելի բարեկամը Գրիգոր Տէր Մկրտչեանը: Որին յայտնի չէին նորա հոգին և սիրտը? Մեզանից ով չէ զվարճացել նորա քաղցր, խելացի, ազատ և համեստ խօսակցութեամբ? Ով չէ կարող մտաբերել նորա զգացող, սիրող, անկեղծ ազգասէր մտքերը և խորհուրդները? Բայց նա չկարողացաւ մնալ մեր մէջ, Դեռ մանուկ ժամանակ, երբ պատրաստվում էր նա Մոսկվայում համալսարանը մտնելու կարելի էր նկատել, որ նա առանձին սէր ուներ դէպի գիտութիւն և ուսումն: Հարկաւոր տեղեկութիւններով հարստացած, մեր բարեկամը մտաւ համալսարան: Ի հարկ է նա կարող չէր արդէն բաւականանալ միայն այնով, ինչ տալիս էին նորան պրօֆեսորները և համալսարանական ուսման հետ անդադար շարունակումէր իւր տնային պարապմունքը: Այդ սաստկացած պարապմունքի մէջ, այն ինչ պիտի վերջացնէր իւր գեղեցիկ ուսումն, մեր բարեկամը զգաց ցաւը և ճանաչեց այդ ցաւը՝ բայց չխոստովանեց . . . Տեղեկութիւններով և գիտութեամբ

հարստացած, ազգային մտքերով և ցանկութիւններով մեծացած, նա կամեցաւ դառնալ իւր հայրենիքը, բայց նորա դարձը անբաղդ եղաւ :

«Ահա յանկարծ վերջին օրերումս ստանկումէ լուրը, որ նորան բոլորովին բռնել է ցաւը: Երկրորդ լուրը նորա դրութեան մասին եղաւ նորա մահի լուրը: Ապրիլի 29-ին առաւօտեան 8 ժամին մեր անգլին ընկերը չկար կենդանիների կարգում: Ծածկվեցաւ նորա վերա նոր գերեզման: . . . Դառն է, անմխիթարել է մտածել, որ այդպիսի նոր զօրութիւն չկարողացաւ ծաղկած պտղաբերել, ինչ մտքեր, ինչ ցանկութիւններ ոգևորումէին մեր ընկերին իւր ուսման մէջ? «Բարի անել, օգնել ընկերին, օգուտ բերել հասարակութեան» էին նորա առաջին մտածութիւններ: Եւ նա արդէն սկսեց իրադրծել իւր ցանկութիւններ. նա սկիզբ արեց այն ընդհանրաօգուտ գործերին, որոնց յոյսը տալիս էին նորա ընկերներին և ծանօթներին նորա ցանկութիւնները: Իւր կարճ լինելութեան ժամանակ Ագուլիսում, նա, կարելի է ասել, Ագուլիսի նոր ուսումնարանի բարեկարգողներից մին էր: Այնքան աշխատեց նորա համար: Նա մասնակից էր և գլխաւոր մասնակիցներից մին Ագուլիսում ընթերցարանը կարգելում: Հայկական գրականութեան մէջ նոյնպէս սկիզբ էր դրել մի աշխատութեամբ, և այն փորձով ցոյց էր տվել թէ ինչ ուղղութեան գործունէութիւն մտադրել էր կատարել գրականութեան մէջ, իսկ նորա բարոյականութիւնը? նորա բարի, ազնիւ, զիջող բնաւորութիւնը օրինակ էր դառնում նորան շրջապատողներին: Ոչինչ անազնիւ, ոչինչ չարը կարող չէր մտնել նորա մտքերին»:

«Եւ այս բոլորը չկայ արդէն. նորա բոլոր մտքերը, ցանկութիւններ, մտադրութիւններ ընդունեց և ծածկեց սառն գերեզմանը: Նա գնաց և թողեց իւր ծեր ծնողներին, թողեց իւր ազգականներին, թողեց իւր բարեկամներին և ծանօթներին բոլորովին անմխիթար: Իւր ծնողներին զրկեց իմաստուն, համեստ որդուց, իւր բարեկամներին և ծանօթներին զրկեց մի հոյակապ օրինակելի ընկերից, բոլոր Հայերին նա զրկեց մի հաւատարիմ, ազնիւ քաղաքացուց: Ինչքան մութ և սև է հայկական աշխարհը! Ինչքան անբաղդ է հայկական կեանքը! հայասերները գիտեն թէ վերջին տարիներում ինչ ազնիւ հոգիներ պակասեցան Հա-

յերին և այժմ նորէն գեղեցիկ հասակում, հզօր հասակում, 22 տարեկան հասակում ոչնչացաւ այն ազնիւ հողին, այն պատ-
րաստ զօրութիւնը, որ կարող էր և պարտական էր ասել և կա-
տարել դեռ այնքան շատ : Նա մեռաւ հեռու ծնողներից, հե-
ռու բարեկամներից, հեռու Հայերից, երբ նորա առաջ բացվու-
մէր մի մեծ ճանապարհ, կեանքի դուռը : Նա մեռաւ և լռեց
մի ազնիւ ձայն, մի ազնիւ զօրութիւն, կտակելով մեզ տանել
և յանձնել բոլոր մեր գեղեցիկ յոյսերը և ցանկութիւնները գետ-
նին : Երբ բոլոր այս մտքերը, յոյսերը ոչնչանումեն ծուխի նման,
անհետանումեն մի բոպէում, երբ երիտասարդը ընկնումէ կեան-
քի ծաղկման ժամում, բաղբի շէմքում, երբ բոլորը, ինչ որ լըց-
նումէր մեր սիրտը ուրախութեամբ, ոչնչացաւ ինչպէս երազ, ինչ
է միտում մարդին? Կռապաշտը խոնարհվումէր նախանձոտ վիճակի
անողբքելի ձևի տակ, որ հարստահարումէր ամեն լաւագոյնը
երկրիս վերա — մանկութիւն, գեղեցկութիւն, բաղբի յոյսեր; հար-
ստահարված քրիստոնեան սորա մէջ տեսնումէ Նախախնամու-
թեան անքննելի ճանապարհներ :

«Այս բոլորովին անմխիթար դրութեան մէջ մենք խոնարհվումենք
Նախախնամութեան վճիռներին. քո էր, Տէր, և դու առար : Իսկ
դու, լուսաւոր հողի, մեր անմոռանալի բարեկամ հեռու գետնի
տակ թաղված, մենք խոստանումենք անել բոլորը, ինչ միայն կա-
րող էին սիրող նոյնպէս ազնիւ հողիներ անել. խոստանումենք
չմոռանալ քեզ, խոստանումենք քո նապելի յիշատակը սրբու-
թեամբ պահպանել մեր սրտերի մէջ : խոստանումենք մխիթա-
րութիւն գտնել մեր տրտում ժամերում քո սուրբ յիշա-
տակով : Այժմ հեռու տեղից, մեր սիրելի, ընդունիր
քեզ հաւատացող հողիների կողմից մի անկեղծ, բոլոր սրտի խօս-
քը; սիրելի Գրիգոր, քո անկեղծ բարեկամները ցանկանումեն ան-
կեղծ սրտով հանգիստ յաւիտենական : Հանգիր սիրելի կաղօ-
թենք քո հողու վերա :

«Եւ այս խորհրդաւոր ժամին, երբ Առտուծու քահանա-
ներ կամենումեն ահա իւրեանց վերջին աղաչանքը մատուցանել
Առտուծուն, որ Նա խաղաղութեամբ ընդունէ հանգուցածի հո-
ղին, մենք էլ, ընկերներ, աղաչենք սուրբ հողին, որ նա մեզմէ
մեր սիրելի ընկերի ծնողների ցաւը և դառնացած սիրտը :

«Դու, մեր ցաւի և զառնութեան առարկա, կ'մնաս միշտ մեր յիշողութեան մէջ անմահ, միշտ երկնալին առաքինութեամբդ զարդարված : Ընդունիր այն ձայնը, որ արդէն ծանօթ է քեզ : Ընդունիր մեր տրտում ողջոյն : Քեզ սիրողները և քո ազնիւ սիրելիները կարող են մխիթարվել, որ հասարակաց ցաւը և ընկերներէիդ անկեղծ արտասուքը ուղեկից են քեզ մինչև մարդկան վերջին օթիւսնը : Երանի քեզ, որ կարծօրեա կեանքով չէ եղել ունայն և անխորհուրդ : Գնա, լուսաւոր հոգիդ. դու մարդ ստեղծվեցար և մարդ մեռար» :

Մատի 3,

Թիմիւի վանքի եկեղեցու մէջ :

Այսքան ենք մտաբերում սրբազան Դանիէլ եպիսկոպոսի խօսքերը : «Ես յայտնումեմ իմ ցաւակցութիւն այն ուսումնականի համար, որովհետև ուսումնականը ծնվումէ ոչ իւրան համար, այլ հասարակութեան; ուրեմն այս կորուստը ոչ թէ սորա ծնողներին է, այլ հասարակութեան : Ուսումնականը, Քրիստոսի ասութեան համեմատ, այն սերմը ցանդոյն է մարդիկների սրտի մէջ, որից զանազան բարի պտուղներ են դուրս գալիս, և այն մշակն է, որ մշակումէ մտաւոր սրտի արտեր և տարածումէ լուսաւորութիւնը : Սա չմեռաւ. սորա յիշատակը մնումէ և պիտի օգուտ բերէ նա : Սորա ուսումնական ընկերները միշտ կ'մտաբերեն և իւրեանց գործերով կ'ցոյց տան, որ նորա հոգու ազդեցութիւնը դեռ ևս մնումէ նոցա վերա» :

«Ուրեմն բարեմաղթենք Աստուծուց, որ հանգուցեալ երիտասարդի հոգին Աստուած իւր սուրբ, քաղցր տեսութեան արժանացնէ և սորա տխուր ազգականների և ընկերների սրտի ցաւերին փարատումն տայ ինքն Ամենաբարին» :

MEMENTO MORI. (Թարգմ. ուրա բանաստեղծիցՊուշկինից)

Նվերվումէ հանգուցած Գրիգոր Մկրտչեանի յիշատակին :

Թէ թափառումեմ մեծ փողոցներում,

Եթէ մտնումեմ բազմամարդ տաճար,

Եթէ նստած եմ ընկերներիս հետ,

Ես նվիրված եմ միշտ իմ մտքերին :

Եւ ասումեմ ես. կ'անցնեն տարիներ,
Եւ բոլորեքեքեան, որքան կանք այստեղ,
Կ'մտնենք մի օր երկրիս թաղի տակ,
Եւ մեզնից մինի արդէն մօտ է ժամ :

Եթէ նայումեմ միայնակ կաղնուհի,
Ես մտածումեմ. անտառի նախնին
Կ'ապրէ դեռ երկար, մահս կ'տեսնէ,
Ինչպէս տեսել է նա հայրերի մահ :

Եթէ զգլումեմ սիրուն մանուկին,
Ես մտածումեմ. մնացիր դու բարով!
Քեզ իմ տեղս ես տալիս եմ ահա.
Ինձ ժամ է փտել քեզ ժամ է ծաղկել :

Եւ ամեն տարին, իւրաքանչիւր օր,
Սովոր մտածմամբ ես անցեմ կացում,
Ապագա մահի ժամը և տարին,
Աշխատումեմ ես նոցա մէջ դանել :

Եւ որտեղ վիճակս կ'ուղարկէ ինձ մահ?
Կուում, թէ ծովում, թէ ճանապարհում?
Կամ դուցէ այստեղ մեր հարեան դաշտ
Ընդունէ ծածկէ իմ սառած մարմին?

Թէպէտ անդգա մեր մարմնի համար
Մի է ամեն տեղ միշտ ապականվել ;
Բայց կ'ցանկայի ես հանդտոսնալ
Սիրելի երկրիս աւելի մօտում :

Եւ գերեզմանիս թող մուտքի առաջ
Նորահաս կեանքը ծաղկէ և խաղայ,
Եւ միշտ անտարբեր սառնասիրտ բնով թիւն
Թող պեղեցկութեամբ փայլէ յաւիտեան :

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ՍՏԵՓԱՆԷ :

Մախ, 1865 :

ԵՐԿՈՒ ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՆԵՐ :

(Գրիմի առաի թարգմ. Գերմանականից) :

Սարեր և հովիտներ չեն պատահում միմեանց, բայց չար և բարի մարդիկ միշտ : Այսպէս մի ղերձակ և մի կօչկակար հանդիպեցան միմեանց ճանապարհորդութեան ժամանակ : Գերձակը զեղեցիկ երիտասարդ էր և միշտ ուրախ : Նա տեսաւ, որ կօչկակարը միւս կողմից դալիս էր դէպ ի նա. հեռուից նկատեց արդէն նորա ճամբրուկը և խօսյն հասկանալով, թէ ինչ արհեստի տէր էր, ողջունեց նորան այսպիսի երգիծաբանութեամբ :

Կարիք կարած տեղերը պինդ,

Մանիր ինձ թեւ երկաթից պինդ .

Աջ և ձախ նրան ձիւթով պատիր,

Ծայրեր միմեանց հետ պինդ կապիր :

Բայց կօչկակարն չէր կարող նորա կատակը տանել . այնպէս խոժուեց իւր դէմքը, իբրև թէ քաղախ էր խմել և այնպիսի բարկացող կերպարանք ցոյց տալից, կարծես թէ կամենում էր ղերձակի չորը պատուել : Բայց երիտասարդն ծիծաղեց նորա չարանալու վերա և մեկնելով նորան մի շիշ գինի, ասաց. «Ես վատ դիտաւորութիւն չունէի քեզ այդ բանը տեսելով, մի փոքր խմիր, և զինու հետ միասին կուլ տուր ևս մաղձդ, որ ժողոված է քո մէջ» : Կօչկակարն չսպասեց երկրորդ հըրաւերին . մի մեծ ունկով համարեան թէ դատարկեց շիշը, և նորա դէմքի վերա նկարված բարկութիւնը սկսեց փոքր առ փոքր անցնել : Նա յետ դարձրեց ղերձակին շիշը և ասաց. «Ես բաւականաչափ խմեցի, բայց պատճառն էր իմ ծարաւութիւնը և ոչ այլ ինչ» : Կամենումն արդեօք միասին ճանապարհորդել ?—«Շատ լաւ, պատասխանեց ղերձակն, եթէ միայն դու կկամենաս դնալ մի մեծ քաղաք, որտեղ դորձը երբէք չէ պակասում» : «Ես ևս կամենում էի դնալ այդպիսի քաղաք, ասաց կօչկակարը. մի փոքրիկ խրճիթում չտտ աշխատել չէ կարելի, և զիւղում իմ արհեստը օգուտ չէ տալիս» : Այնտեղ մարդիկ ման են դալիս բոլորիլ տաներով աւելի ուրախութեամբ : Այսպէս խօսելով, նոքա շարունակումէին ճանապարհը, փոխելով ոտ առ ոտ, իբրև ծիծեռնակն ձիւնի մէջ :

Նոքա ունկին բաւական ժամանակ և չէին անցկացնում նորան կուլելով և միմեանց նեղացնելով : Երբ նոքա հասնումէին մի քաղաք, նոցանից իւրաքանչիւրը սկսում էր կատարել իւր պաշտօնը : Որովհետեւ ղերձակն ունէր ուրախ և պայծառ երես, զեղեցիկ ու կարմիր թուշեր, բոլորեքեան յանձնումէին նորան դորձը ուրախութեամբ, և երբեմն ևս իւր բաղդի շնորհով, նա ստանում էր քանի մի աղջիկների

համբոյր հրաժարման ժամանակ : Երբ նորէն պատահումէին նա և կօշկակարը, նա ունենումէր միշտ աւելի արծաթ քան թէ վերջինս : Իսկ այն անշնորհակալ կօշկակարն խոժոռումէր ղէմքը և ասումէր, մարդս որքան աւելի ունի սատանայութիւն, այնքան բաղդաւոր է նա : Երբ այս լսումէր զերձակն, ծիծաղումէր, սկսումէր երգիլ, և բաժանումէր բոլոր աշխատածը իւր ընկերի հետ : Եթէ ունէր նա միտն երկու կօպէկ ևս զրպանում, հանումէր նոցա, զցումէր ուրախութեամբ սեղանի վերա և ասումէր. «հեշտ աշխատածը պէտք է շուտով ևս փչանայ :

Այսպէս նոքա առաջ տանելով իւրեանց ճանապարհորդութիւնը, հասան մի անտառ, որի մէջով ճանապարհը տանումէր ղէպի մայրաքաղաք, երկու նեղ ճանապարհներ բաժանվելով : Նոցանից մին եօթնօրական էր, իսկ միւսը երկօրական; բայց ոչ մին զոցանից չէր իմանում, թէ որն էր աւելի կարճ : Երկու ճանապարհորդներ նշատեցան մի կաղնի ծառի տակ և խորհուրդ արեցին, թէ ինչպէս պէտք էր զգուշանալ և քանի օրի համար պաշար վեր առնել : Կօշկակարն ասաց. «աւելի լաւ է չատ վեր առնել, քան թէ տնքան, որ սլակաս է : Ես եօթնօրեան կերակուր կ'վեր առնեմ :—«Ինչպէս կ'արելի է, ախ սաց զերձակը, եօթնօրական ուտելիք ուսի վերա տանել, ինչպէս մ'բռնակիր անասուն, այնպէս որ յետ նայելու անգամ ևս հնար չլինի Ես յոյս ունիմ Աստուծու վերա, և չեմ նեղանում շատ; արծաթը, որ ունիմ զրպանումս, միատեսակ օգուտ է տալիս ամառն և ձմեռն; իսկ հացը տաքութեան ժամանակ կցամաքէ և կբորբոսնի : Ինչի անպատճառ մտածել, որ մենք ուղիղ ճանապարհ գտնելու չենք ? Ես վեր կը առնեմ երկու օրական կերակուր, և այդ բաւական է : Այսպէս խօսելով երկօրեան ևս վեր առան որքան կամենումէին, և շարունակեցին իւրեանց ճանապարհը անտառի մէջ :

Անտառում լուսթիւն էր թաղաւորում, ինչպէս եկեղեցում : Քամին զաղարել էր; առուն չէր հոսում; թռչունները թռաւել էին, և արեգակի ճառագայթները չէին թափանցում տերեւերով խիտ ծածկված ռոտերի մէջ : Կօշկակարը բերանից մի բառ չէր հանում. նա յողնած էր իւր ծանր բռնի տակ այնքան, որ քրտինք էր թափվում նորա անախորժ և կոպիտ երեսից : Իսկ զերձակը բոլորովին զվարթ էր, ուտոտումէր, սուլումէր ու երգում, և ասումէր թէ «Աստուած երկնքում պէտք է ուրախանայ, որ ես այսպէս բաւական եմ իմ վիճակով :» Երկու օր անցան այսպէս : Բայց երրորդ օրն ևս մթնացաւ և անտառի վերջը չէր երևում դեռ, զերձակն արդէն կերել էր իւր բաժինը և սկսումէր մի փոքր նեղանալ; բայց դարձեալ չկորցրեց իւր ուժը, և յոյսը զրել էր Աստուծու և բաղդի վերա : Այդ երրորդ օրն նա քնեց քաղցած և զարթեցաւ նոյնպէս քաղցած : Այդպէս և չորրորդ օրն, և երբ կօշկակարն նստեց մի ծառի մօտ, իւր ճաշը

ուտելու, դերձակը կանգնած նայումէր նորան, նա կօշկակարից խնդրեց մի կտոր հաց, բայց սա արհամարհանքով պատասխանեց նորան. «դու միշտ այնպէս ուրախ ես եղել, որ այժմ կարող ես փորձել, թէ ինչպէս է տխուր մարդի դրութիւնը: Բազէն միշտ հայածումէ այն թուզումներ, որոնք երգումեն վաղ:» Մի խօսքով կօշկակարը շատ էր չարացել դերձակի վերա, Բայց հինգերորդ օրն ողորմելի դերձակը աւելի չէր կարողանում ոտի վերա կանգնել, և թուլութենից չէր կարող մի բառ ևս արտասանել: Թուշերը դարձել էին սպիտակ, աչքերը կարմիր: Այն ժամանակ կօշկակարն ասաց նորան. «բխի, ընկեր, ես կտամ քեզ մի կտոր հաց, բայց դուրս փոխանակ ես կհանեմ քո աջ աչքը»: Ողորմելի դերձակը, որ շատ ցանկանումէր պահպանել իւր կեանքը, տեսնելով որ ուրիշ հնար չկայ, լաց եղաւ վերջին անգամ երկու աչքով և համաձայնվեցաւ: Իսկոյն այն քարասիրտ կօշկակարը հանեց նորա աչքը մի սուր դանակով: Միտք բերեց դերձակը իւր մօր ասածը, երբ նա մտնումէր ճաշատուն, թէ «կարելի է ուտել քանի կարող ես, և համբերել որքան հարկաւորութիւն կայ»: Երբ կերաւ նա իւր թանկ գնած հացը, վերկացաւ, մոռացաւ իւր անբաղդութիւնը, և միտք արվումէր այնով, որ միւս մնացած աչքը դեռ բաւական տեսնումէր: Բայց վեցերորդ օրն դարձեալ քաղցեցաւ ողորմելի երիտասարդն, և նեղացաւ շատ: Երեկոյն վայր ընկաւ մի ծառի մօտ և եօթներորդ օրն չէր կարողանում ման գալ թուլութենից, համարեա մեռնումէր: Այս տեսնելով, կօշկակարը ասաց. «Ես դարձեալ բարի կլինիմ դէպ ի քեզ և կտամ հաց: Բայց ոչ առանց վարձի: Ես պէտք է հանեմ քո ձախ աչքն ևս:» Այն ժամանակ միտք բերեց դերձակն իւր անհող և յիմար կեանքը, խնդրեց Աստուծուց ներողութիւն և ասաց կօշկակարին. «դու արա, ինչ որ մտադիր ես: Կհամբերեմ ամեն բանին, ինչ կարելին է, բայց մտածիր, որ մեր Տէր Աստուածը չէ դատապարտում ամեն բոլակ: Բայց կգայ ժամանակ, երբ դու կպատժվիս քո չար գործի համար: մահաւանդ որ չեմ արժանի դորան, որովհետեւ երբ ես բաղդաւոր էի միշտ, բաժանումէի քո հետ աշխատածս, ես միայն կասեմ, որ չարը չարով կկորչի: Մտածիր նոյնպէս, որ եթէ ես բողբոլիւն կուրանամ, չեմ կարող աշխատել և կստիպվիմ ողորմութիւն խնդրել: Եթէ զրկումես ինձ ամենին տեսողութենից, գոնէ մի թողներ ինձ միայնակ այս անտառում, թէ չէ կմեռնեմ այստեղ»: Չար կօշկակարն, չնայելով այն ողորմելու աղաչանքին, մօտեցաւ նորան, հանեց նորա և միւս աչքը, յետոյ ստից նորան մի կտոր հաց և մի դաւաղան, և ման էր ածում իւր ետեւից:

Երբ արեգակն խոնարհվեցաւ, նոքա դուրս եկան անտառից, որի առաջ դաշտի մէջ չինված էր մի կախաղան: Մինչև այդտեղ կօշկակարը հաոցրեց կոյր դերձակին, թողեց նորան այնտեղ, գետնի վերա

ընկած, և ինքն չարունակեց իւր ճանապարհը: Յոգնութենից, ցաւից և սեւիկի քնեց ողորմելի երիտասարդն մինչև միւս առաւօտ: Երբ օրը սկսեց լուսանալ, զարթեցաւ նա, բայց չգիտէր, թէ որտեղ էր: Կախազանի վերա մեռնելու դատապարտված էին երկու մարդ, և խրաքանչիւրի գլխին նստած էին մի մի ագուս: Մին նոցանից ասաց միւսին. «Եղբայր, զարթուն ես արդեօք?» — Հա, պատասխանեց միւսն: «Եթէ այդպէս է, ես քեզ մի բան պէտք է ասեմ»: չարունակեց առաջինը. «Դիտես որ այս ցօղը, որ ցօղեց զիչերս կախազանի մօտ, ունի այնպիսի զօրութիւն, որ եթէ կոյրը դորանով աչքերը լվանար, իսկոյն կտեսնէր: Եթէ կոյրերը խմանային այդ, կարողէին բժշկել խրեանց այդ դեղով»: Երբ դերձակը լսեց այդ խօսակցութիւնը, հանեց թաշկինակն, դրեց գետնի վերա, թաց արեց, և սրբեց դորանով աչքերը: Իսկոյն կատարվեցաւ այն մարդի գուշակութիւն: Դերձակն զգաց, որ նոր աչքեր լցրեցին նորա աչքի փոսերը: Փոքր ժամանակից յետոյ նա տեսաւ արեգակի ծագումը տարերի ետեից: Նորա առաջ հեռու երևեցաւ մեծ մաշխաքաղաքն իւր հիանալի դուռներով և հարիւրաւոր աշտարակներով, եկեղեցիների գմբէթներ և խաչեր սկսեցին փայլել: Նա կարող էր որոշել ամեն տերև ծառերի վերա: Կանխումէր թռչուններ և մոծակներ, որ անդադար անց ու դարձ էին անուր նորա առաջ: Հանեց գրպանից ասեղ, և երբ թելը անցկացրեց նորա մէջ, ուրախացաւ չափազանց: յետոյ չոգեց ծունկի վերա, շնորհակալ եղաւ Աստուծոց Նորանից ստացված բարութեան համար, և կրկնեց առաւօտեան աղօթքը: Հմուտացաւ նոյնպէս աղօթել այն երկու անբաղդ մարդիկներին համար, որոնք այնտեղ կախած էին, իբրև լեզակ դանգակի մէջ, և որոնց քամին զարկումէր միմեանց, Յետոյ վեր առաւ նա իւր ունեցածը, դրեց ուսի վերա, շուտով մոռացաւ քաջած նեղութիւններ, և հեռացաւ, դնաց երգելով և սուրելով:

Առաջին նորան պատահածն էր մի կարմիր մարուկ, որ ազատաբար վազվազումէր դաշտի մէջ: Դերձակն բռնեց նորան բաշից, կամեցաւ նստել նորա վերա և այնպէս մտնել քաղաքը: Բայց մարուկն խնդրեց նորանից տալ աղատութիւն, ասելով. «Ես դեռ չառ փոքրահասակ եմ, ամեն թեթեւ բան կարող է մէջքս կէս անել, թող վաղեմ մինչև աւելի զօրանամ: Կարելի է դայ ժամանակ, երբ ես կկարողանամ փոխարէնը տալ քեզ դորա համար:— Էլա, զնա, վաղիր, ասաց դերձակն: Ես տեսնումեմ, որ դու ինձ պէս թեթևամիտ ես:» Դերձակն զարձեալ մի անգամ դարկեց նորան փայտով և թողեց նորան ձեռից: Նա ուրախութենից կանգնեցաւ յետին ոտների վերա, և թռչելով թուփերի և փոսերի վերա, գնաց հեռու դէպ ի դաշտն:

Մի օրից աւելի էր, որ խեղճ դերձակն ոչինչ չէր կերել: Թէպէտ լոյսը, ասաց նա, լուսաւորումէ աչքերս, բայց փորս չէ կշտացնում:

Նս կառնեմ առաջին պատահածս, եթէ ուտելու լինի: Սյն ժամանակ մի արագիւղ անցաւ նորա առաջ մարգի վերաով: «Կանգնիր», զոչեց զերձակը, և բռնեց նորան ոտից. «չղիտեմ համով կլինիս թէ չէ ուտելու, բայց իմ քաղցածութիւն թոյլ չէ սալիս ինձ շատ ժամանակ պտուել, և ես պէտք է քո զլուխը կտրեմ և քեզ խորովեմ»—Այդպէս մի աներ, ասաց արագիւղը, ես մի սուրբ թռչուն եմ, որ երբէք չեմ ֆլատում ոչ ոքին, և շատ օգուտ եմ բերում մարդիկներին: Եթէ դու ինձ չես սպանի, ես միւս անգամ քեզ օգտաւէտ կլինիմ: Եթէ այդպէս է, զնա, երկոտանի եղբայր, ասաց զերձակն: արագիւղը բարձրացաւ զետնից, թռաւ թեթևութեամբ:

Ինչ կլինի սորա վերջը՝ ասաց երիտասարդը, ես աւելի և աւելի քաղցում եմ և թուլանում փոքր առ փոքր: Այժմ ինչոր կտեսնեմ, առանց խղճաւու կսպանեմ անշուշտ: Այն ժամանակ տեսաւ նա մի լճի վերա երկու բաղեր, որոնք լող էին տալիս: Դուք հարկաւոր ժամանակին էք պատահում ինձ, ասաց նա, բռնեց նոցանից մինն և կամենում էր ոլորել վիղը: Սյս տեսնելով մի պառաւ բաղը, որ նստել էր մի եղեգնի վերա, սկսեց աղաղակել բարձր ձայնով: մօտեցաւ նորան կտուցը բաց և աղաչեց զիրձակին, որ սա խնայէ նորա ձագերին: Միթէ դու չես կարծում, ասաց նա, որ քո մայրը լաց կլինէր և կնեղանար շատ, եթէ քեզ մի մարդ յափշտակէր նորանից և սպանէր:—«Հանգստացիր, ասաց բարի և աղին զերձակը, վերադարձնում եմ քեզ քո ձագն», և արձակեց իւր զերին գնալ դէպ ի ջուր:

Նա նայեց չորս կողմը, և նշմարեց մի ծառ, որ համարեա ամենին տերեւաղուրկ էր, և տեսաւ, որ մեղուններ ներս ու դուրս էին անում: «Ահա այժմ կդտնեմ ես իմ բարեգործութեան վարձը, ասաց զերձակը մեղր կղովացնէ ինձ:» Բայց մեղապահն դուրսեկաւ այնտեղից, բարկացաւ նորա վերա ասելով. «Եթէ դու իմ երամին համոտենաս և իմ վիթակները կիչացնես, մեր խայթեր, իբրև տաս հաղար ասեղներ, կմխլին քո մարմնի մէջ: Իսկ եթէ դու մեղ կթողնես հանդիստ, մի ուրիշ անգամ ցոյց կտանք քեզ մեր ծառայութիւն»:

Գերձակը տեսաւ, որ այնտեղ էլ յուսալու բան չկար: Չորս անգամ էլ խաբւեցայ, ասաց նա, լաւ չէ: «Այսպէս քաղցած հասաւ մայրաքաղաքը: լսելով ճաշի զանգակի ձայնը, գնաց մի պանդոկ, որ տեղ ամենի համար պատրաստ է միշտ կերակուր: Երբ նա կշտացաւ, ասաց. «այժմ հարկաւոր է զնամ և աշխատեմ»։ Շատ ման եկաւ քաղաքի մէջ և դտաւ մի լաւ տեղ: Կատարեւապէս խմանալով իւր արհեստը, փոքր միջոցում նա դարձաւ երեսի զերձակ, և ամենեքեան ցանկանում էին նորան կարել տալ իւրեանց շորերը: Ամեն օր նորա պատիւը աւելանում էր: «Արհեստաղիտութիւնս չէ մեծանում, ասում էր նա, բայց զրութիւնս փոխվում է օրէցօր դէպ ի լաւն: Ղերջում նա կարգվեցաւ թագաւորի զերձակ:

Չարմանալի անցքեր են պատահում այս աշխարհում: Այն իսկ օր նորա ընկեր կօչկակարը ստացել էր նոյնպէս թագաւորի մօտ պաշտօն: Երբ նա տեսաւ դերձակին երկու առողջ աչքերով, սաստիկ դայրացաւ, և ասաց. «նախ թէ նա վրէժ կհանէ ինձանից, պէտք է նորան կործանեմ» Բայց ասված է. «Ով որ փորումէ ընկերին փոս, ինքն կընկնէ նորա մէջ» Գիշերով երբ ամենեքեան հանգստացան և մութը պատեց երկիրը, կօչկակարը գնաց թագաւորի մօտ և ասաց. «Թագաւոր, ձեր դերձակը շատ խմատուն մարդ է. նա երդվելով հաւատացնումէ, որ կգտնէ այն ոսկեա թագը, որ կորած է հին ժամանակում» — «Այդ ինձ շատ կուրախացնէր», ասաց կայսրը: Միւս առաւօտ կանչեց իւր մօտ դերձակին և հրամայեց բերել նորան այն ոսկեա թագը, կամ հեռանալ նորա մայրաքաղաքից, և չվերադառնալ երբէք այնտեղ: «Հա՛հա, մտածեց դերձակը. մի խեղճ մարդ, ինչպէս ես, պէտք է տայ աւելի, քան թէ ունի»: Երբ մի անգոհ թագաւորը պահանջումէ ինձանից այն, ինչ որ մի մարդ կարող չէ կատարել, ևս մինչև էգուց էլ այս տեղ չեմ մնայ, և այս րոպէիս կթողնեմ այս քաղաքը» Այսպէս ասելով, նա հաւաքեց իւր ունեցածը և գնաց: Բայց երբ դուրս եկաւ քաղաքի դուռներից, շատ նեղացաւ, որ ստիպված էր հրաժարվել իւր բաղդից և յիս դառնալ այն քաղաքից, որտեղ այնքան լաւ օրեր էր անց կացրել: Նա մօտեցաւ այն լճին, որտեղ ծանօթացել էր բաղերի հետ: Այնտեղ ափին նստած էր այն պառաւ բաղը, որին նա յետ էր տվել իւր ձաղը: Նա իսկոյն ծանաչեց դերձակին և հարցրեց, թէ ինչի է գնում նա զլուսը խոնարհած: Դու չես դարմանայ, երբ կլսես, ինչ պատահեց ինձ, պատասխանեց նա, և պատմեց բոլորը նորան: «Եթէ միայն այդ է, ասաց բաղը, մենք կգանենք հնարը դուրս համար: Թաղը ընկաւ ջրի մէջ և մնացել է յատակի վերա: Մենք չուտով կարող ենք հանել նորան այնտեղից քո համար; Դու փոխի թաշկինակդ ափի վերա: Իսկոյն նա մօտ ջուրը իւր տաս երկու ձագերով, և հինգ րոպէից դերձակը տեսաւ, ինչպէս նոքա դուրս էին գալիս: Մայրը նստած էր թագի մէջ, բռնելով թագը իւր թևերով, իսկ տաս երկու ձագերը նորա չորս կողմը լող տալով, օգնումէին նորան իւրեանց կտուցներով: Նոքա մօտեցան ափին և զրեցին թագը թաշկինակի մէջ: Անկարելի է հաւատալ, թէ ինչ սիրուն էր թագը; երբ արեգակը արձակեց նորա վերա իւր ճառագայթներ, նա նման էր հարիւր հազար վայելուչ յարմարութեամբ միասին դասված թանկագին քարերին: Դերձակը կապեց իւր թաշկինակը և այդպէս գնաց թագաւորի մօտ, թագաւորը այնքան շատ ուրախացաւ, որ տվեց նորան մի ոսկեա չղթա- Երբ կօչկակարը տեսաւ, որ մի դարմանագործութիւն չաջողեց, նա յղացաւ երկրորդը: Գնաց թագաւորի մօտ և ասաց նորան. «Կայսր, դերձակն կրկին հաւատացնումէ, որ նա կարող է մօմից ձեր բոլոր պա-

լատր չինել ամեն նորա մէջ եղած ինչերով: Թաղաւորը կանչել տվեց ղերձակին իւր մօտ և հրամայեց նորան չինել մօմից իւր պալատի նըման պալատը լի ամեն բաներով, և եթէ նա չէր կարող այդ անել, և եթէ պատի մի բնու անգամ կպակասէր, կնստեցնէր նորսն բանտում մինչև մահ: Դերձակը այսպէս մտածեց. «Գրութիւնս օրէցօր վատանումէ, իմ կարծիքով, ոչ մի մարդ չէ կարող այս համբերել»: Այսպէս ասելով, վեր առաւ նա բոլոր իւր ունեցած չունեցածը և գնաց: Երբ եկաւ միայնակ ծառի մօտ, նստեցաւ արնետղ տխուր, գլուխը քաշ: Մեղունքներ դուրս եկան այն ծառից, և մեղապահը տեսնելով նորան, հարցրեց, թէ ինչ էր պատճառը որ գլուխը նա այնպէս ծռու էր բռնում: «Ախ, պատառ-խանեց ղերձակը, պատճառ կայ, և պատմեց նորան, ինչոր թագաւորը պահանջել էր նորանից: Այն ժամանակ մեղունքը սկսեցին միմեանց հետ բողբալ, և մեղապահը ասաց նորան. «Գնա, երիտասարդ, իսկ վաղիւ առաւօտեան այս ժամին եկ այստեղ և բեր քո հետ մի մեծ թաշկինակ, Մի նեղանար, բոլորը լաւ կերթայ»: Դերձակը գնաց տուն, իսկ մեղունքը թռան դէպ ի պալատը: մտան բաց պատուհաններից նորա մէջ, և ամեն տեղեր ու անկիւններ նայեցին մանրամասնաբար: Յետոյ վերադարձան և սկսեցին մօմից պալատ չինել և չինումէին շատ շուտ: Երեկոթին արդէն բոլորը պատրաստ էր, և երբ ղերձակը եկաւ այնտեղ միւս առաւօտ, տեսաւ մի հիանալի չինութիւն, ուր չէր պակասում և ոչ պատի բնուը և ոչ կտուրի մի կլմինդր: բացի սորանից նա երևումէր վաքուկ և սպիտակ ձիւնի նման, և քաղցրահոտ իբրև մեղր: Դերձակը զրեց նորան իւր թաշկինակի մէջ և տարաւ մատուց թագաւորին, որի զարմանքը չափազանց էր: Նա դնել տվեց նորան իւր անհմամեծ դահլիճում և դուրս համար պարգևեց ղերձակին մի քարեա տուն:

Բայց կօշկակարը չէր կամենում դադարել այդպէս անաջողաբար սկսած չարադործութենից: Երբորդ անգամ նա դարձեալ գնաց, կանգնեցաւ թագաւորի առաջ և ասաց նորան. «Տէր, ղերձակը լսել է, որ անկարելի է իւր պալատի առաջ օրահի մէջ ջուրը դուրս բերել, և նա երգվումէ, որ կարող է այդ անել և թէ ջուրը կբարձրանայ մարդաչափ և կլինի մաքուր իբրև բիւրեղ: Թաղաւորը նորէն բերել տվեց ղերձակին իւր մօտ և ասաց. «Եթէ մինչև վաղիւ չես պատրաստի ջուրը իմ սրահում, ինչպէս խոստացել ես, դահլիճը գլուխդ կկտրէ նոյն սրահում»: Ողորմելի ղերձակը երկար չէր կարողանում ուշքի գալ այս սպառնալիքը լսելուց յետոյ: Նա շտապեց դուրս գալ քաղաքից, և որովհետև այս անգամ նորա կեանքը վտանգի մէջ էր, չկարողացաւ պահել իւր արտասուքը: Մինչդեռ նա այդպէս տխուր գնումէր, դուրս վազեց նորա առաջ այն մտրուկը, որին նա ազատութիւն էր տվել և որը դարձել էր մի հիանալի ձի: «Այժմ հասաւ ժամանակը, ասաց նա ղերձակին, երբ ես կարող եմ վարձատրել քեզ քո բարեգործութեան»

փոխարէն : Ես արդէն դիտեմ. ինչ է պակաս քեզ, բայց կարող եմ հեշտութեամբ քեզ օգնել դորա մէջ. Նստի՛ր իմ վերա, մէջքս այժմ բաւական զօրեղ է, այնպէս որ կարող եմ քեզ պէս երկու մարդին էլ տանել : Գերձակը, լսելով այս, անշափ ուրախացաւ : Նստեցաւ շուտ ձիու վերա, որ համարեա թռչելով մտաւ քաղաքը և գնաց ուղղակի դէպ ի պալատի սրահը : Այդտեղ նա կայծակի պէս շտապով վաղեց երեք անգամ շորս կողմ, և երրորդ անգամ յանկարծ վայր ընկաւ զետնի վերա : Այդ բոլորին մի զարհուրելի ձայն դուրս եկաւ : Հողի մի մեծ կոշակատոր բարձրացաւ սրահի մէջ դնտակի պէս և թռաւ պալատի միւս կողմը : Իսկոյն երեւցաւ ջուրը մարդի և ձիու բարձրութեան չափ, բլրեղանման մաքուր և արեգակի ճառագայթներ սկսեցին փայլել նորա մէջ : Երբ թագաւորը տեսաւ այդ, մնաց դարմացած : Նա մօտեցաւ դերձակին և համբուրեց նորան ամենի առաջ :

Բայց հանգստութիւն չտեսց երկար : Թագաւորը ունէր շատ աղջիկներ, մին միտից զեղեցիկ, բայց ոչ մի տղա : Մի օր չար կօշկակարը դարձեալ գնաց նորա մօտ և ասաց. «Կայսր, դերձակը չէ կամենում դադարել իւր իմաստութիւնը ցոյց տալուց : Այժմ նա հաւատացնում է, որ եթէ նա կամենայ, կարող է օղից դուրս բերել ձեր համար մի տղա : Թագաւորը կանչեց դերձակին իւր մօտ և ասաց. «Եթէ դու իմ համար կկարողանաս բերել մի տղա ինն օրում, ես կտամ քեզ իմ ինն աղջիկներէցս մինին» — «Վարձը մեծ է, մտածեց դերձակը, գործն էլ կը կամենայի կատարել : Բայց կենասիները շատ բարձր են մեծանում, զրգովար է նոցա հասնել : Եթէ ես բարձրանամ մինչև նոքա, ոտը կկոտրվի իմ տակ և ես վայր կընկնեմ :» Նա գնաց տուն, և սեղանի առաջ նստած երկար մտածումէր : «Չէ, անկարելի է, ասաց նա վերջում, Այժմ ես պիտի անշուշտ դուրս գնամ այս քաղաքից, որովհետեւ ամենին հանգստութիւն չունիմ :» Նա նորէն կապից միասին պարկը և հեռացաւ, դուրս գնաց քաղաքից : Երբ եկաւ մարդի վերա, տեսաւ իւր առաջեան բարեկամ արագիլին, որ մի իմաստունի պէս ման էլ գալիս այնտեղ, երբեմն կանդնումէր, սկսումէր նայել գործին, և վերջում կուլ էր տալիս նորան : Արագիլը տեսաւ դերձակին, մօտեցաւ նորան և զըլուխ ավեց : Ես նկատումեմ, ասաց նա, որ դու հաւաքովի ես բոլորովին, ինչի ես կամենում թողնել այս քաղաքը ? «Գերձակը պատմեց նորան, ինչոր թագաւորը պահանջել էր նորանից : Նա ասաց նոյնպէս, որ նա շատ նեղանումէր, որ չէր կարողանում կատարել այդ :» Հարկաւոր չէ մտերեղ սպիտակացնել սորա վերա մտածելով, ասաց արագիլը : Ես քեզ կօղնեմ այդ գործում : Քանի ժամանակ է արդէն, ինչ որ ես պարտւումեմ ջրհորից երեխաներ հանելով : Ինձ հեշտ է քեզ հասցնել մի փոքրիկ իշխան : Գնա՛ առն, և հանգստացիր : Ինն օրից յետոյ գնա՛ պալատ, և ես կգամ այնտեղ :» Գերձակը գնաց տուն, և նշանակւած

ժամանակ եկաւ պալատը: Փոքր ինչ յետոյ եկաւ և արագիլը և խիւնց պատահան: Ղերձակը բացեց նորան և պարոն երկայնոտը մտաւ զգուշութեամբ սննեակը և ծանր քայլով գնումէր մարմարեա յատակի վերա: Իւր կտուցի մէջ լռնած ունէր մի հրեշտակաման զեղեցիկ մանուկ, որ մեկնումէր իւր փոքրիկ ձեռները դէպ ի թաղուհին: Արագիլը զրեց երեխային նորա զրկում, և թաղուհին զղվումէր և համբուրումէր նորան, և զմայլած էր ուրախութենից: Արագիլը գնալուց առաջ վայր բերեց ուսերից իւր պարկը և տվեց թագուհուն: Նորա մէջից շաքարեղէնը բաժանեցին կրտսեր իշխանուհիներին իսկ մեծ իշխանուհին ստացաւ ուրախ դերձակին որպէս ամուսին: Եւս այժմ ճշմարտապէս այնպէս ուրախութեան մէջ եմ, ասաց ղերձակը, որպէս թէ ստացել էի ամենամեծ շահ: Նշանակումէ մայրս չէր սխալվում, երբ ասումէր, թէ ով յոյս ունի Աստուծու վերա և բաղդաւոր է, երբէք պակասութեան մէջ մնալու չէ:

Կօչկակարը ստիպված էր կարել այն կօշիկներ, որոնցով ղերձակը պիտի պար գար իւր հարսանիքում: Յետոյ կօչկակարը հրաման ստացաւ դուրս գալ ամենին այն մայրաքաղաքից: Ճանապարհը անտառի մէջ կախաղանի մօտով էր: Այտեղ յօդնած օրի շոքից բարկութենից ու չարութենից, վայր ընկաւ նա: Երբ վաղեց աչքերը, և կամենումէր քնել, վայր եկան երկու ագռաւներ կախված մարդիկների վերայից և կրծկօնեցին նորա աչքերը: Խեղադարված կօչկակարը վաղեց անտառի մէջ, և պիտի որ այնտեղ մեռնէր, որովհետեւ այնուհետեւ ոչ ոք չէ տեսել նորան և չէ լսել ոչինչ լուր նորա մասին:

ՕՐԻՈՐԴ ՍՈՂՕՄԷ ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ:

ԼԵՒՈՆ ԱՌԱՋԻՆ (շարունակութիւն):

ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ԻՎ ԴԱԳԱՂ:

Քաղաքական դուռը բարձրանումէ տեսարանի մէջ տեղ. ընդարձակ կամարով (թաղով) և երկաթեա դուռներով: Դուռների միւս կողմում ման եւ գալիս երկու պահապան զինուորներ և Մատթէոսը, Հեռու երևումեն քաղաքի տուններ: Գլշեր, դուռների մէջ կախված է լապտերը:

ԵՐԵՐՈՐԴ ԵՐԵՒՈՅԹ:

Մատթէոս և երկու պահապան զինուորներ, յետոյ Ռուբէն և Լէօնորա (սպասաւորի շորերով):

1 ՊԱՀԱՊԱՆ: Է՛ եղբայր Զեմաննո՛, քնած ես ինչ է?

2 ՊԱՀԱՊԱՆ: Չէ, մտածումէի:

1 ՊԱՀ: Ինչի վերա?

2 ՊԱՀ: Հենց ամեն ինչի վերա ահա թէև մեր վիճակի վերա, ինչի ենք ծնվել զինւոր?

1 ՊԱՀ: Ահա յիմար խօսքի: Մենք դարձանք զինւոր և ոչ թէ ծնվեցանք: Մեր կամքով ընտրեցինք այս կոչումը:

2 ՊԱՀ: Գործն այդ է, որ մեր կամքով չէ. աղքատութիւն և ցաւ, ահա եղբայր, ինչ ստիպեց մեզ մեր ձեռք առնել այս նիզակը—եթէ ոչ այս, օրումս ձեռք չէի տայ սորան:

1 ՊԱՀ: Կարծես թէ այնքան դժվար և վատ է զինւորի կեանք:

2 ՊԱՀ: Ինչ ասել կայ—ի հարկէ վատ է. բոլորը մեծատուններին է, և պատիւ, և փող, և հարուստ ճաշ և վարժամ գգեստ, և սիրուն աղջիկների ծիծաղ: Մինչև անգամ եկեղեցու մէջ նոցա համար ամենից շատ աղօթք են անում: Բայց ինչ է մերը?—աշխատանք, վտանգներ, ցուրտ, քաղցութիւն, պատուոված շոր, նիզակ, վահան և թուր: Մեծատունները ամեն ինչ կարող են հագնել, իսկ մեզ և ծամեր արդելումն ունենալ...

1 ՊԱՀ: Յիմար, ինչիդ են պէտք քեզ ծամեր? Ահա այն չես ասում, որ մեզ միայն մեծատուններն են ազատում այժմ վտանգներից, մեր համար նոքա հսկում են, մտածում են, առանց նոցա վաղուց կործանված կ'լինէր մեր քաղաքը խռովութիւններով: Հաւատա՞ ինձ, եղբայր, որ թաղաւորական աշխատանքի բեռը աւելի ծանր է քան թէ մեր այս նիզակը և թուրը:

ՄԱՏԹԻՍ: Էի/... Ինչի վերա էք խօսում այդտեղ?...
Նայեցէ՛ք, այստեղ մարդ է գալիս . . . . .

1 ՊԱՀ: Ով է գալիս? (Ռուբէն և Լէօնօրա մինչև ոտներ զիմակով ծածկված մօտենում են դրան միւս կողմից):

ՌՌԻԲ: Ես եմ Ռուբէն Հայկեան և իմ հետ սպասաւոր Լէօնօր:

ՄԱՏԹԻՍ: Դուք պալատից էք? Ուր էք գնում?

ՌՌԻԲԷՆ: Լէօնօրը գործ ունի քաղաքից դուրս: Իսկ ես շուտ կ'վերադառնամ. ճանապարհ եմ գցում սպասաւորին, որովհետև նոր է մտել մեր մօտ և չ'գիտէ այս քաղաքի բոլոր սովորութիւններ:

ՄԱՏԹ: Դիմակախաղը (մասկարադը) ի հարկէ արդէն աւարտված կ'լինի Լեոնի մօտ:

ՌՌԻԲ: Նոր միայն սկսվեցաւ: Բայց սպասաւորը պէտք է թողնէր թաղաւորի հրամանով:

ՄԱՏԹ: Դուք ունիք գրաւոր վկայութիւն?

ՌՈՒԲ: (Տալով նորան թղթի կապոյ) : Ահա!

ՄԱՏԹ: Հա, բոլորը ինչպէս հարկ է: Բացէ՛ք դուռներ: Յանկանումեմ ձեզ, պարոն, բարի գիշեր:

(Ռուբէնը և Լէօնորան դուրս են գնում դուռից և դալիս են ավանսցենա, որ ներկայացնումէ քաղաքի արտաքուստը; դուռները բաց են մնում):

ՌՈՒԲ: Լէօնորա, մենք այստեղ պէտք է բաժանվինք: Ես հետ կ'գառնամ թաղաւորի մօտ; իսկ դու...

ԼԵՕՆՕՐԱ: Ես կամենումեմ այստեղ միջնում. պահվել, որ ականատես լինիմ այն զարհուրելի ըոպէին, երբ դադարը կ'կանգնեցնեն դուռների մէջ և ինչպէս յետոյ թաղաւորը, երկու քայլ այստեղից, ապա կ'լինի: . . . . .

ՌՈՒԲ: Այժմ մնացիր բարով:

ԼԵՕՆ: Գնա բարով, ագնիւ բարեկամ իմ: Շնորհակալ եմ քեզանից, Ռուբէն; քո ձեռով ես ծանօթացայ Լեոնի հետ: Դու ինձ տարար այնտեղ, ուր ես իմացայ կեանքի նպատակը, կնոջ կոչումը, որտեղ ես բաղդաւոր էի:

ՌՈՒԲ: Ես ևս քեզանից պիտի շնորհակալ լինիմ: Դու քո մաքուր սէրով թաղաւորիս տխուր կեանքը զարդարեցիր, հանգած յոյսը վառեցիր, թաղաւորին փախչել տվեցիր:—Լէօնորա, դու հրեշտակ ես:

ԼԵՕՆ: Զէ, բարեկամ: Ես կին եմ միայն: Կնոջ նպատակը—սէր է: Կնոջ բաղդը—սէր է: Կնոջ աշխարհը—սէր է: Բոլոր նորա կեանքը—սէր է . . . . Նա ինքն—սէր է . . . .

ՌՈՒԲ: Բայց ինձ ժամանակ է. մնացիր բարով: Դու գիտես—ինձ այնտեղ սպասումեն:

ԼԵՕՆ: Բարեկամ. . . Այժմ սէրը թողեց Լեոնին, ուրեմն թող այսուհետեւ քո բարեկամութիւնը զարդարէ և քաղցրացնէ նորա օրերը: Ես Լեոնին քեզ եմ յանձնում. . . . . Դու պաշտպանիր վտանգներից թաղաւորին: Հոգս տար նորա վերա իբրեւ մայր; եղբր նորա հետ իբրեւ սովէր; պահիր իբրեւ Աստուած, սիրիր իբրեւ ես. . . . . Գնաս բարով:

ՌՈՒԲ: Մնացի՛ր բարով: (Յետ է դառնում և մննումէ քաղաքը դուռից, որ նոյն ըոպէին փակվումէ: Լէօնորան ընկնումէ

ծունկների վերա) :

ԼԷՕՆ : Աստուած իմ, լսիր այժմ որքա՛ն աղօթքը... Աղա-
տիր դու նորան... Ծածկիր նորան թևով և կուրացրու թըշ-
նամյներին—նորա ազատութեան փոխանակ ատ իմ կեանքը: Ա-
րարիչ իմ... ինչիս է պէտք ինձ կեանք? ... Իսկ նա հարկա-
ւոր է իւր հայրենիքի բաղդի համար, իւր հպատակներին: Մի՛
մերժեր ինձ: Ազատիր նորան: Ես այս կեանքում ոչինչ խնդրե-
լու չեմ աւելի, անբաղդութեան, չարչարանքիս, նեղութեանս
մէջ, ոչինչ, ոչինչ նաև իսկապէս մահի վերջին լուսին: Ո՛հ,
գալիս ես... Աստուած իմ... Խնդրեցէ՛ք իմ համար դուք,
սուրբ հրեշտակներ... (չեռու երևումէ թաղման հանդէ-
սը: Առաջ երկու կերոնակիրներ, փիլիպոս, նորա ետևից չորս
գերեզմանափորներ տանումեն զադաղը, դադաղի մօտ գնումէ Ռու-
բէնը, երաժիշտներ ածումեն ողբալի եղանակ):

ՈՒԹԵՐՈՐԻ ԵՐԵՒՈՅԹ :

Փիլիպոս, Ռուբէն, գերեզմանափորներ, ԼԷՕՆ (դադաղե մէջ) :

1 ՊԱՆԱՊԱՆ : Ով է գալիս? . . . . .

ՓԻԼԻՊՊՈՍ : Չէ, չէ գալիս, ընկեր, բայց ակամա տանումեն
այժմ վերջին բնակարանն նորան, որ մի ժամանակ մարդ էր!

ՄԱՏԹԷՈՍ : Փիլիպոս, այս դու ես, ինչի ննջեցեալին այս-
պէս ուշ ես թաղում?

ՓԻԼԻՊ : Ուշ? չէ. եթէ դուք ննջեցեալին հարցնէիք, նա
երևի կ'սպասախանէր. շատ վաղ է . . . . . Ահա մեր հրա-
մանը, Տէ՛ր... (մատուցանումէ թղթի կապոցը) :

ՄԱՏԹԷ : (Կարդալով) : Ինչպէս? և պարոն Ռուբէնը ինքն է
գնում սպասաւորի դադաղե ետևից? Այս ինչ պատիւ է նորան?
բայց, այս ճշմարիտ փոքր ինչ այլանշան գործ է!

ՓԻԼԻՊ : Սպասաւոր վահրամը մի ժամանակ կեանք է ա-
զատել Պարոնիս և աւելի բարեկամէր համարվում նա քան թէ
սպասաւոր :

ՄԱՏԹԷ : Այդպէս է, բայց այստեղ գրված է. ննջեցեալը էր
սպասաւոր վահրամ Ասպիտունի :

ՓԻԼԻՊ : Այո՛ ճշմարիտ է. թագաւորի սիրելի սպասաւոր :

ՄԱՏԹ : Բայց ով կ'հաւատացնէ ինձ , որ այստեղ նա է պառկած , և ոչ ուրիշ ոք ?

ԼԵՕՆՕՐ : (Որ ավանցենաի խոր անկիւնի մէջ տեսնումէր բուրբ , ինչ պատահումէր) : Աստուած իմ . . . . .

ՓԻԼԻՊ : Ինչէք ասում , պարոն ? Չգիտեմ — կենդանիներէց ով կ'համաձայնվէր այստեղ ննջեցեալի հետ տեղը փոխել , բարեկամութեան համար բարեկամի տեղ մեռնել ? Ահա քանի տարի է , ինչ ես ծանօթ եմ ննջեցեալների հետ , բայց այդպիսի օրինակ ինձ երբէք չէ պատահել տեսնել : . . . . .

ՄԱՏԹ : Այդպէս է , բայց ինձ հարկաւոր էր ստանալ ննջեցեալի համար նոյնպէս հրաման խորհրդապետից ստորագրված :

ՓԻԼԻՊ : Ինչէք ասում , պարոն ? Ասացէք խնդրումեմ , միթէ և մեռնել չէ կարելի Ամասիաի մէջ առանց հրամանի ? Փոքր կ'զսնվին այդպիսի հրաման առնել կամեցողներ . . . . . բայց դուք , պարոն , մեզ բաւական պահեցիք , մեզ ժամանակ է . . . . .

Հաւատացէ՛ք , որ այս ողորմելուն վաղուց հարկաւոր էր հանգստութիւն տալ . . . . .

ՄԱՏԹ : Ինչ որ լինի , լինի , ես իմ վերա եմ առնում բոլորը . . . բացէ՛ք : (Պահապաններ բանումեն դուռը , Թաղման հանդէսը հանդարտ շարունակվումէ , դադաղը տանումեն , երաժիշտներ ածումեն ողբալի եղանակ) :

ԼԵՕՆՕՐ : Բանալիքը ձայն ձանեց . . . Բացվումէ երկաթեա փականքը , աղատ է նա ; շնորհակալ եմ , Արարիչ իմ :

1 ՊԱՀԱՊ : (Այն ժամին , երբ անցենկացնում դադաղը , նորա խղճով) : Էի փիլիպպոս , ընկեր , դադաղը վատ է ծածկված : Նախիր ահա մալի ծամը երեւումէ խուփի տակից . . . . .

ԼԵՕՆՕՐ : Ամենազոր Աստուած . . . . .

ՄԱՏԹ : Մազի ծամը ! որտեղ ? Ինչէ նշանակում այս ? Կանգնիր :

ՓԻԼԻՊ : Ինչ է ? . . . Ծամը . . . . Հա մթնում մոռացանք մենք պահել , ուրիշ ոչինչ : Գնացէ՛ք , մենք յետոյ կ'ուղղենք . . . .

ՄԱՏԹ : Կանգնիր : Կաց : Դրեցէք դադաղը գետնի վերա :

ԼԵՕՆՕՐ : Ամենազուրկ Աստուած ! միթէ չսեցիր Ղու իմ աշտի ?

ՄԱՏԹ : Դետնի վերա դրեցէք դադաղը , ասումեմ , ձեզ . . .

(վայր են բերում դադաղ) :

ՓԻԼԻՊ: Բայց....

ՄԱՏԹ: Լուր.... Բերեցէք այստեղ լապտեր..... ես կամենում եմ ինքս տեսնել . . . .

ՓԻԼԻՊ: Ինչ էք կամենում անել? (Կերոնակիրը բերում է լապտեր և լոյս է տալիս Մատթէոսին):

ՄԱՏԹ: Հա՛, Ճշմարիտ է . . . . Սպասաւորը ծամ ունի, երբ արգելված է ունենալ . . . .

ԼԷՕՆՕՐ: Աստուած իմ:

ՄԱՏԹ: Երբ նոցա ննջեցեալ օգնասաւորը չունէր ծամեր, նորան մենք ամենեքեանս ճանաչումէինք... Ահա այս է վարմանայի: Ես սպասաւորի վերա կամենում եմ վերջին անգամ նայել: Առէք խուփը դադաղեց . . . .

ԼԷՕՆՕՐ: Ահա նա, ահա այն ծամը: Այ՛ իմ կեանքս մի ծամից է կախված միայն.... Ես կորցրեցի Լուսինն.... Արարիչ... Զօրութիւնս հատնումէ... Լուսն, ներիր ինձ (ընկնում է թուլացած):

ՄԱՏԹ: Ինչ էք կանգնած? Միթէ չլսեցիք, ես ձեզ ինչ հրամայեցի? Առէք խուփը:

ՌՈՒԲ: Ինչ իրաւունք ունիս դու?... .

ՄԱՏԹ: Յանդուգն, ով ամէն քեզ այստեղ խօսելու իրաւունքը?

ՓԻԼԻՊ: Բայց ննջեցեալների քունը պէտք է սրբազան լինի:

ՄԱՏԹ: Այ՛ ննջեցեալների քունը— և ոչ կենդանիների....

ՓԻԼԻՊ: Կենդանիների? դուք ինչ էք կամենում ասել?

ՄԱՏԹ: Այս տեղ կենդանին է պառկած, և ոչ ննջեցեալը: Առէք ասում եմ խուփը եթէ ոչ կ'հրամայեմ նորան կոտրել:

ՓԻԼԻՊ: Ով երկինք! ինչ եմ լսում!.. կրօնապաշտութիւն, բարեկամներ, սա կրօնապիղծ է....

ՄԱՏԹ: Այն կողմ: (Պահապաններին): Կոտրեցէք դադաղը:

ՓԻԼԻՊ: Եւ դուք կհամարձակվե՞ք? Բայց երկնքի բարկութիւնը! (Պահապաններ անշարժ մնում են):

ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՓՈՐՆԵՐ: Մենք կամք չենք տայ.... չէ....

ՄԱՏԹ: Աղմկարարներ . . . . ինքս կ'կանչեմ բոլոր քաղաքը: Ես դաւաճանութիւնը, ձեր խաբեբայութիւնը կ'յայտնեմ: (Վաղում է զանգակի մօտ և խփում է նաբատ):

ՓԻԼԻՊ : Բոլորը կորաւ :

ՌՈՒԲ : Այստեղ դալիս են պահապաններ . . . . .

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ԵՐԵՒՈՅԹ :

Ժողովուրդ, պահապաններ լսատներներով :

ՄԱՏԹ : Այստեղ դադարը մէջ նոցա խօսքով պառկած է թափալորի ապաստարը, բայց ես հաւատալի եմ, որ կենդանին է պառկած : Ապաստարներ ծամը չեն բանեցնում, բայց ահա մին կախված է դադարից : Թէև այս անմիտները ինձ հակառակում են, ես կամենում եմ տեսնել : Բաց արեցէք դադարը :

ՓԻԼԻՊ : Իսկ մեր սովորութիւնը . . . . .

ՄԱՏԹ : Ինձ պէտք չէ սովորութիւնը . .

ՌՈՒԲ : Բայց այս անկարելի է :

ՄԱՏԹ : Անկարելի է? Ինձ անկարելի է? (դէպի պահապաններ) • Հրամայում եմ ձեզ այս բոլորիս խուփը բացանել (պահապանները շարժվում են) :

ՓԻԼԻՊ : Թող ուրեմն նա մերձենայ դադարին, ով չէ վախենում վերջին դատաստանից, ով կամենում է, որ գիշերեան լուռ ժամին ննջեցեալը գար նորա մօտ գերեզմանից և սկսէր նախատել նորան զարհուրելի կրօնապղծութեան համար . . . . . (Ամենեքեան յետեն քաշվում) :

ՄԱՏԹ : Յիմարներ և երկչոտներ, միթէ ինքս պէտքէ . . . . . (կամենում է մօտենալ) :

ՌՈՒԲ : (Խլում է սուրը պահապանի ձեռից) : Դու կ'մեռնես տեղումդ, եթէ կ'անես դարձեալ մի քայլ . . .

ՄԱՏԹ : Բռնեցէք խռովարարին :

ՌՈՒԲ : Ես թանկ կ'ծախեմ ձեզ իմ կեանքը : Հաբոնեցէք :

ՄԱՏԹ : Անմիտ, 'նայի՛ր' քո չորս կողմ : Դու այստեղ միայնակ ես : Դու չես ազատի նորան, որ կարող է հեռացնել արիւնհեղութիւնը, որ կարող է փրկել քեզ մահից և որ վերջապէս վախենում է երեւել մեզ :

ԼԵՒՈՆ • (Բաց գցելով դադարը խուփը և վերկենալով) : Վախենում է? . . . . . Ձեզանից վախենալ? Ինձ, Հայաստանի թափալորիս?

ԱՄԵՆԵՔԵԱՆ : Թափալոր!

ԼԵՒՈՆ : Ինձ ոչինչ չէ կարող վախեցնել . շուտով բերեցէք շղթաներ! փորեցէք ինձ գերեզմանը անդունդի մէջ, գտէք իմ համար նորանոր չարչարանքը և երգեցէք այժմ՝ զոհաբանողական երգեր եկեղեցիների մէջ Արարչին :

ՄԱՏԹ : Մենք քո հպարտութիւնը կ'պակասեցնենք : Շուտով բռնեցէք սորա խորհրդակիցներին : Այժմ պէտքէ այս բոլորը իմացնել մեր կայսրին : Վաղիւ կ'հաւաքվին դատաստան անելու և կ'կապեն դորա վճիռը . . .

ՌՈՒԲ : (Ընկնելով նորա ոտներին) : Թագաւոր իմ, հայր իմ . . .

ԼԵՒՈՆ : Ռուբէն . . . որդի, դու պատրաստ էիր իմ համար մեռնել . շնորհակալեմ քեզանից : Այո, աշխարհը կ'զուլէ քեզ : Միւսնոյն է դու այժմ իմ հետ կմեռնես, մի՛ ցաւեր ի՛ զուր իմ վերաբաղդս ինձ դաւաճանեց, բայց տրտմութեամբ թշնամիների ուրախութիւնը մի՛ բազմացներ : Տես, ինչպէս նոքա բաւական են ամենեքեան այժմ, ինչպէս բաղդաւոր են : Եւ որ ես նոցանից վախենամ? Ուր են այն շղթաներ, որոնց ծանրութեան տակ կ'թուլանայ այն հզօր ձեռը, որ բռնած ունէր երբեմն ծանր զախտը? Ուր է այն բանտը, որի մէջ թագաւորը կ'լինի իբրեւ հասարակ գերի? Ուր են այն չարչարանքներ, որոնք կարողէին հոգիս թուլացնել, մեծութիւնս ցածացնել թագաւորից հասարակ մարդ շինել? Բայց ես շղթաներով ևս ահարկու կ'լինիմ ձեզ, և գերի ևս բարձր կ'լինիմ ձեզանից : Բարեկամներ, Ռուբենեանները բաղդ չեն ճանաչում : Ռուբենեաններին բոլորը ապստամբումէ : Բայց Հայերը դեռ չեն ոչնչացել, և ես հանգիստ եմ իմ անբաղդութեան մէջ : Հայերը ունին հոգի, եռանդ, սէր : Իսկ եթէ ինձ սպասումէ մահը, կ'մեռնեմ նոյնպէս թագաւոր : Հայերի անբաղդութեան երկինքը մեծ է : Այդ երկինքը լրվել է մութ, թանձրամիտ սևահոգի կուռքերով : Այդ բոլոր կուռքերը պիտի կործանվին, և կործանվումեն արդէն, և այնուհետև կը բացվի Հայերին մի նոր, պայծառ երկինք, պայծառ աստղերով պատած : Յուսահատութիւն բոլորովին հեռու մեզանից . մեր անբաղդութեան մէջ կարող ենք յուսալ : Ուրեմն Հայաստան, յոյս և ժամանակ, Հայաստան և յոյս : (Դուրս են գնում, վարդապետը իջնումէ) :

ԵՐՐՈՐԴ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ

ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ Վ ԲԱՆՏ ԵՒ ԹԱԴ :

Մեծ սենեակ բարձր թաղերով (своды) : Հեռու դուռը երկաթով պատած : Աջ կողմում պատուհան երկաթեա վանդակով (решетка); ձախ կողմում փոքր դուռը : Մէջ տեղում ստորերկրեա բանտ վանդակով պատած և քարով ծածկված :

ԱՌԱՋԻՆ ԵՐԵՒՈՅԹ

Լամբերտոս, յետոյ Մատթէոս և պահապաններ :

ԼԱՄԲԵՐՏՈՍ : (Փոքր զրան մօտ խօսումէ դէպի դուռն) : Ես խոստացայ, և բաւական է այդ :—Յոյս ունեցէք իմ վերա : Ես ևս մարդ եմ, թէ և բանտապետ : Եւ իմ սիրտը կարող է միշտ ցաւել : Միթէ կարծումէք, թէ ով ծառայումէ բանտի մէջ, նա չունի սիրտ? Ձէ, սխալվումէք : Հանգստացէք... Այժմ բոլորը պատրաստ է... ես օգնեցի ինչքան կարողացայ, և ոչ իմ երդումը կտրեցի, և ոչ պատուի և խղճմանս քի ընդդէմ վարվեցայ : Թէև ես Յոյն եմ, բիւզանդացի և բանտապետ, բայց ինչ անեմ, ես Լևոնին խղճումեմ, ցաւումեմ նորա վերա : Բայի սորանից խնդրումեն ինձանից, լալիս են, փող են տալիս—ինչպէս Համաձայնվիմ?

ՄԱՏԹԷՈՍ : (Մտնելով) : Լամբերտոս!

ԼԱՄԲԵՐՏՈՍ : Ով է այնտեղ ?

ՄԱՏԹ : Ես եմ : Եկայ իմանալու արդեօք պատրաստ է բանտը?

ԼԱՄԲԵՐ : Վաղուց :

ՄԱՏԹ : Այո ժամիս մեղապարտին կ'բերեն :

ԼԱՄԲԵՐ : Մեղապարտին ? Ինչով է նա մեղապարտ? Կամ նուրբ փախչել? Բայց նորա տեղ ամենեքեան նոյնը կ'անէին... Մեզ թագաւորը չէ կարող վտանգաւոր լինել :

ՄԱՏԹ : Ինչպէս չէ կարող? դու գիտես արդեօք, որ Վասիլ Գողը ինքն պաշարել է քաղաքը դռքով?

ԼԱՄԲԵՐ : Ինչ կայ? միթէ այնքան պինդ չեն մեր պատերը? Մենք կարող ենք նոյա պաշարման ընդդիմանալ :

ՄԱՏԹ : Հա, պատերը պինդ են, միայն հոգով թուլացել են

շատերը ժողովուրդից: Մենք վախենում ենք ապստամբութենից: Մեր մէջ շատ կան թաղաւորի կողմնապահներ, բարեկամներ: Ահա նոքա անդադար գոչում են, որ կայսերական խորհուրդը ինքնակալ գերուհետ անխղճաբար է վարվում... Բայց ինչով է անղճաբար? Նորան մեծ մասը կապել էր մահի վճիռ, բայց վաճիռը փոխեցին . . . .

ԼԱՄԲԵՐ: Եւ վճռեցին փակել խոնար և սառն բանտի մէջ, ուր երբէք հասնելու չէր արեգակի լույսը:

ՄԱՏԹ: Ծայրագոյն խորհուրդը կամք տվեց նորան մի ապստաւոր ունենալու: Ի հարկէ, ամենենեքեան կ'հրաժարվին — ով կը կամենայ այս գարշահոտ խոր վերապիմէջ կեանք վարել պատկազուրկ թաղաւորի հետ? Բայց այս մասին խորհուրդը բոլորովին մեղաւոր չէ:

ԼԱՄԲԵՐ: Այս մասին էիք խորհուրդ անում երեք օր?...

ՄԱՏԹ: Ուշացնել մեզ մնաստկար է: Սա ոչինչ չգլխէ. Հայերի զօրքերը կատաղել են: Մենք թէպէտ բոլորը պատերազմի համար պատրաստ ունինք... բայց ո՞գլխէ, ով կ'յաղթէ:

ԼԱՄԲԵՐ: Նա, ով արդար է:

ՄԱՏԹ: Ահա և թաղաւորը:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԵՐԵՒՈՅԹ:

Նոյններ և Ղևոն պահապաններով:

ՄԱՏԹ: Այստեղ... բանտապետը ձեզ ցոյց կ'տայ ստորերկրեա բնակարանը: Լամբերտոս, դու խորհրդապետին համբաւ կը բերես, երբ դա ներքեւ կ'գնայ իւր բանտը: Ես պահապաններին կ'տանեմ: (Կամաց Լամբերտին): Սոքա մեզ հարկաւոր են քաղաքի պատի վերա. Հայերը եկել են և սկսել են քանդել պատերը: Տես, ոչ մի խօսք, մեր գերին ոչինչ չպէտք է խմանայ: (Գրողու մէջ պահապանների հետ, հեռու դուռը փակվում է):

ԼԵՒՈՆ: Ներքեւ գնալ!.. Գետնի տակ բնակարան!..... Նա ինչ է ասում?

ԼԱՄԲԵՐ: Բոլորը ծշմարիտ է: Ձեզ նշանակված է մի շատ խեղճ բնակարան: Ահա այստեղ — միանգամ ջրհոր կար; Զուրը չբացաւ սորա մէջ... և նորա յատակի վերա բանտ շինեցին...

ԼԵՒՈՆ: Հասկանում եմ, որ լինէ ամենատեսակ կենդանիներով,

որտեղ գցումէին առաջ աւաղակներին, չարագործներին և որտեղ ես պէտք է մեռնեմ առանց օղի, թունաւոր գորտերի և կարիճների մէջ:

ԼԱՄԲԵՐ: Ձէ՛. դուք ինձ չհասկացաք: Մեր բերդը կանգնած է սարի վերա: Ժայռի մէջ փորված է ջրհորը, յետոյ նորան ընդարձակեցին: Այնտեղ բոլորովին ներքև կան երկու սենեակներ: Դուք այնտեղ կ'գանէք բոլորը, ինչ հարկաւոր է կեանքի մէջ: Սեղան, աթոռ, անկողին և բոլոր անախն ամանեղէն: Ձեզ պէտք է միայն քարի վերա կանգնել և օղը քաշել—և նոյն րոպէին կ'ցածանաք ներքև: Ի հարկէ, օղը այնտեղ խոնաւ է և սառն, բայց ամեն օր ես ինքս այստեղից կ'հասցնեմ ձեզ կերակուր—ոչ արքայական, ոչ հարուստ, բայց կուշտ: Մենք այնտեղ տարանք բոլոր ձեր զրքեր, երգեր, նվագարանը և ծաղիկներ:

ԼԵԻՈՆ (Տխուր երեսով): Շնորհակալ եմ:

ԼԱՄԲԵՐ: Ես միայն այն եմ ցաւում, որ դուք աւելի չէք տեսնի արեգակը և լուսինը:

ԼԵԻՈՆ: Հա, ցաւալի է այդ:

ԼԱՄԲԵՐ: Բայց ահա դարձեալ ինչ է վատ, դուք ձեր բանտի մէջ պիտի խնաւ օդ ծծէք...

ԼԵԻՈՆ: Հա, այդ արդարեւ վատ է... բայց եթէ ես չարաչարանքով թուլացած ծանր հիւանդանայի, միթէ այն ժամանակ, մահից առաջ, ինձ կամք չեն տայ Աստուծու լոյսի վերա նայել, և մի րոպէ գոնէ օղը ծծել?

ԼԱՄԲԵՐ: (Վրդովված): Դորա մասին... Ինչ ասեմ ես ձեզ? . . . . Զ'եմ ստացել ես զեռ հրաման:

ԼԵԻՈՆ: Հասկանումեմ: Ինձ սպանել նորա վախենումէին, բայց քանի ես շուտ մեռնեմ, այնքան լաւ է դոցա համար: Հա, բարեգութ է ձեր խորհուրդը, խոստովանումեմ սրտով... Թագաւորին կեանքից զրկել մի հարկածով նա իրաւունք չունէր, այն ժամանակ բոլոր աշխարհի ձայնը կսկսէր նորա ընդդէմ խօսել: Բայց իմ կեանքը նա կ'լսէ մի մի կաթիլով, փոքր առ փոքր—և այս կոչումեն ողորմածութիւն: Ախ, Լեւոն, ում համար են քո նախատինքներ? ով կ'ցաւէ քո համար ինչպէս առաջ?... իմ բարեկամները մահի վճռի տակ են ընկել: Վա-

դիւ հրապարակի մէջ նոցա կ'գլխատեն : Ինչպէս նախան-
ձումեմ ես նոցա!... Լեոնը ունէր մի սէր,—նորան սիրումէր
աղջկը—նա ևս թողեց մոռացված նահաաակին: Շուտով այն
տեղ, դէպի գերեզման—ուր ես կարող եմ բոլորովն յաւի-
տեան կտրել այս երկրի յոյսեր... (Գնումէ, բայց պատուհանի
առաջ անցնելու ժամանակ կանգնումէ): Մնացիր բարով դու,
պայծառ օդ, դու արեգակի լոյս, դու մաքուր օդ: Մարդս
ձեզանով չէ հպարտանում, ձեզ չէ համարում վերին շնորհ
աշխարհիս վերա: Բայց այժմ ձեր համար ես կ'տայի մի ամ-
բողջ թագաւորութիւն: Մնացիր բարով դու, գեղեցիկ բնու-
թիւն, մնացիր բարով դու, պայծառ աշխարհ, հոյակապ աշ-
խարհ (կամենումէ ցածանալ):

ԼԱՄԲԵՐ: Ներեցէք ինձ դարձեալ մի խօսք ասելու ձեզ:
Ձեզ պէտք կ'լինի սպասաւոր բանտի մէջ: Խորհուրդը կամք
տվեց ունենալ: Բայց ձեր ծառաներից ոչ մին չկարողացաւ ձեր
հետ դնալ այդտեղ:

ԼԵՒՈՆ: Ես և իրաւունք չունիմ նոցանից պահանջելու ոյս-
պիսի ահալի զոհաբերութիւն: Ով կ'կամենայ կենդանի պառ-
կել այստեղ իմ հետ գերեզմանում, և հրաժարվել աշխար-
հից և կեանքից? Կեանքից—հա: Իմ հոգեհոտ բանտիս մէջ
ես չեմ կարող ապրել—միթէ կեանք է սա?.. Գաղաղի մէջ, ա-
ռանց ուրախութիւնների, առանց զգացմունքի, առանց յոյ-
սի, և ունենալ ինչ?—կտրված ցանկութիւններ, սրտի և հո-
գու դատարկութիւն, Կեանքը մի աման է—քանի լի է նա, այն-
քան հեշտ է նորան կրել և բարձրացնել: Երբ նա կ'դատարկ-
վի, նորա ծանրութեան տակ իւրաքանչիւրը կ'ծռվի, ինչպէս
այժմ ես . . . . .

ԼԱՄԲԵՐ: Բայց ես դտել եմ մի սպասաւոր, որ համաձայն է
դնալ ձեր հետ գետնի տակ:

ԼԵՒՈՆ: Ինչպէս? Միթէ? ով է նա? . . . . .

ԼԱՄԲԵՐ: Մի աղքատ և որբ արարած, իւր աշխատան-
քով ապրել չէ կարողանում, նա շատ թոյլ է և քնքոյշ, և
պարապ ապրել չէ կամենում: Նա ուրախութեամբ համաձայն-
վեցաւ ձեզ ծառայել:

ԼԵՒՈՆ: Բայց ես չեմ համաձայնվի: Այս մութ բանտին

և այս կեանքին կարող էի ես մասնակից անել միայն մտերիմ բարեկամիս, հաւատարիմիս...

ԼԱՄԲԵՐ : Բայց այս նա ինքն է խնդրում : . . .

ԼԵՒՈՆ : Ես չեմ կարող, ես չպէտք է համաձայնվիմ : . . .

ԼԱՄԲԵՐ : Ուրեմն կամք ավելեք նորան գոնէ ձեզ տեսնել. նա ինձ այնքան խնդրումէր : Դուք այն խեղճ աղքատին պարզեցէք գոնէ մի քաղցր ժպիտ նորա առաջարկութեան և եռանդի համար : . . . Նա այնքան սիրումէ ձեզ :

ԼԵՒՈՆ : Հա, շնորհակալութիւն ես պէտք է մատուցանեմ նորան այս գործի համար : Բեր նորան :

ԼԱՄԲԵՐ : Խնդրումեմ ձեզ, զգոյշ : . . . Ես անումեմ միայն ձեր համար, ես կ'թողնեմ ձեզ նորա հետ (գնումէ) :

ԼԵՒՈՆ : Այս ինչ է նշանակում? Եւ միթէ հաւատալի գործ է, որ այստեղ մարդ գտնվեցաւ, որ իմ վերա ցաւումէ, որ կամենումէ ինձ տեսնել? Ա՛խ, եթէ ես կարողանայի վարձատրել նորան, ով և իցէ; շնորհակալ . . .

ԵՐՐՈՐԴ ԵՐԵՒԱՅԹ :

Լէօնօրա (դուրս է գալիս ձախ դուռից աղջկի շորերով) :

ԼԵՒՈՆ : Լէօնօրա!

ԼԵՕՆՈՐԱ : Իմ ԼԵՈՆ! (ընկնումեն միմիանց գիրկը) :

ԼԵՒՈՆ : Արարիչ իմ! որտեղից առնեմ ես բառերը, որոնցով կարողէի ես յայտնել իմ զգացմունքը? Ասա ինձ, հրեշտակ իմ, ինչէ այստեղ երազ. իմ չարչարանքը, թէ մեր տեսութիւնը?

ԼԵՕՆՈՐ : Դու կարծումէիր, որ քեզ կ'թողնեմ ես, որ չեմ գայ քեզ տեսնելու? Միթէ սէրի համար կան կապանքներ և բանա?

ԼԵՒՈՆ : Ների՛ր ինձ. . . Ես մեղադրումէի քեզ : Ամաչումեմ խոստովանել, ես քեզ չէի ճանաչում : Հա, Լէօնօրա, և եթէ յաւիտեան ինձ վիճակված լինէր քո հետ կենալ, ամէն օր ես քո մէջ կ'գտնէի նորանոր և բարձր զգացմունք :

ԼԵՕՆՈՐ : Ոհ ես քո գովասանքին արժանի չեմ բոլորովին : Ես պատճառ դարձայ քո կորուստի : Նախատի ինձ, արհամարհիր, ես քեզ կորցրեցի : Ես արժանի եմ այժմ բոլոր հայ-

կական աղբի նախատինքին, արժանի եմ բոլոր Հայաստանի անէծքին:

ԼԵՒՈՆ: Ձէ՛, Լէօնօրա; այդպէս չէ՛, հաւատա՛: եթէ դու չ'լինէիր, ես քնած կ'լինէի մինչև այժմ; դու զարթեցրեցիր իմ յոյսեր, դու հետ դարձրեցիր ինձ հոգու արիութիւն, յիշեցրեցիր ինձ անցած փառքի՝ օրեր: Ահա բոլորը, ինչ ես գիտեմ:—

ԼԵՕՆՕՐ: Բայց այն ծամը, այն ծամը... նա կ'օրցրեց քեզ: Ես չէի, որ իմ անվերջ ողջոյնով մոռանալ տվեցի քեզ վտանգը? Դու յետոյ շուտով պառկեցար դադաղի մէջ և ծամը մընաց դուրս: Ես ասացի, ծամից կախած է բոլոր իմ կեանքս: Կատարվեցան սոքա, անմիտ խօսքերս: Դու ինձ անիծումես...

ԼԵՒՈՆ: Տեսութեան ուրախութիւնս միթէ կամենումես դատարկ մտածութեամբ դառնացնել: Հրեշտակ իմ, Լէօնօրա Մէրը չէ անիծում երբէք... Յիշիր քո սուրը իմ սիրտս, չի լինի այդ մարդասպանութիւն, եթէ սէրի հետևանք է դա, եթէ այդ դործը կատարումէ սէրի աղբեցութիւնը: Մատնիր ինձ դահլիճներին, չի լինի այդ մատնութիւն, ոչ ցածութիւն, երբ այդ կատարումէ սէրը: Մէրը ներումէ ամեն գործ, բայց ոչ դաւաճանութիւն; իսկ սորանից մենք երկոքեանս հեռու ենք:

ԼԵՕՆՕՐ: Ես գիտէի, դու կ'ներես ինձ այժմ, բայց յետոյ: Կ'գան նեղութեան և ցաւի ծանր օրեր, երբ դու օգնութիւն կ'կանչես մահը և մահը չարաչար ծիծաղելով քո վերա կ'մերժէ քո խնդիրը: Այն օրերին, դու կ'յիշես ինձ և տխրութեան մէջ կասես, եթէ Լէօնօրան չ'լինէր, ես այժմ ազատ կ'լինէի:

ԼԵՒՈՆ: Ոհ, երբէք, երգվումեմ:

ԼԵՕՆՕՐ: Մի՛ երգվիր, բայց ցոյց տուր, որ դու ինձ ներել ես:

ԼԵՒՈՆ: Բոլոր ինչ որ դու կամենումես...

ԼԵՕՆՕՐ: Մտքիդ է, դու ինձ առաջարկումէիր քո դահը և թաղը: Այն ժամանակ դու դեռ յոյս ունէիր յետ դարձնել քեզ և թաղաւորութիւնը և թագը: Ես չ'կամեցայ թագուհի լինել: Բայց այժմ ես կամենումեմ քո կին լինել:

ԼԵՒՈՆ: Ա՛խ, Լէօնօրա...

ԼԵՕՆՕՐ: Երբ ես քո կին կ'լինիմ, քեզանից բաժանվել հշտ կ'լինի ինձ: Ես պահպանված կ'լինիմ միշտ քո ա-

նույնով աշխարհիս փորձանքներից : Եւ քո անունով կ'պարծի-
նամ և այս անունով կ'գնամ ես վանքը և միտքս բերելով
որ ես քո կին եմ, բոլոր ուրախութիւնները հպարտութեամբ
կ'արհամարհեմ, բոլոր տխրութիւններ մի բոսկում կ'մոռանամ :

ԼԵՒՈՆ : Եթէ դու կամենում ես . . .

ԼԵՕՆՈՐ : Այստեղ պատրաստ է բոլորը : Բանտաւերն ես
գրաւել եմ, և վարդապետը միւս սենեակում սպասում է մեզ :
Նա մեզ կ'պատէ և մենք յետոյ կ'բաժանվինք : (Բանալով դու-
ռը և տալով ձեռք) Գնանք այժմ : (Դէպի դուռ) : Լամբերտոս !

ՉՈՐՈՐԴ ԵՐԵՒՈՅԹ :

Նոյններ և Լամբերտոս :

ԼԱՄԲԵՐ : Ես ձեզ տպաւորեմ : . . .

ԼԵՒՈՆ : Երազ չէ արդեօք այս ? . . . Դու ինքդ կամենու-
մ ես իմ կին լինել :

ԼԵՕՆ : Այժմ բեռն մօտ կարողես դու տանել քո հարսին :
(Տալիս է ձեռք) :

ԼԵՒՈՆ : Քեզ ես հնազանդվում եմ, դու գիտես : Ինձ շատ
երկար չէ մնում քո հետ լինել . . . Նա մօտ է, զարհուրելի
բոսկի . . . Գնանք, գնանք, քո ամուսին դառնալով յետոյ
ամեն ինչ հեշտ կ'լինի (գնում են) :

ԼԱՄԲԵՐ : Գնացին . . . Նոքա այս կոչումն սէր . . . . .
Իմ կարծիքով այս բոլորովին ջերմ տաքութիւն է : Կամաւ բան-
տիմէջ փակվել և յաւիտեան հրաժարվել լոյսից ! . . . Ես
հաւատացած եմ, մի ամից յետոյ, սոքա միմեանց կզգվե-
ցեն . . . բայց միայն այս չէն մտածում : որ այն տեղից ոչ
մի կերպով դուրս գալու հնար չկայ : Այնտեղ կարելի է որ . .
բայց քաղաքի պաշարումը սաստիկ անհանգստացնում է ինձ : Ես
զարհուրելի ձայներ լսեցի : Ինչով կ'վերջանայ արդեօք այս բոլո-
րը ? . . . համբաւ չկայ : Ամենեքեան պատերի վերա ես : Ինձ ինչ ? Թող
մտնեն մեր քաղաքը : Ես շատ ցաւում եմ Թագաւորի վերա :
Յիրաւի ես շատ ուրախ կ'լինեմ, երբ նորան կ'կարողանան ազա-
տել : Բայց կարծում եմ, պսակը աւաւտվել է : Հա ! այդպէս է . .
(Նայում է) : Նա նոցա օրհնեց, նոքա վերեն կ'ենում : ահա գալիս
են այստեղ : Ուրեմն ես կարող եմ նոցա թողնել : Հարկաւոր չէ

նոցա ուրախութեան արդեւք դառնալ (անցէ կայնում դուռից լեռնին և լէօնօրաին, յետոյ դուրսէ դնում և փակումէ դուռը նոցա ետևից : Լ և ոն և լէօնօրան մանուկն) :

ԼԵԻՈՆ : Բարեկամ իմ, քո ցանկութիւնը կատարվեցաւ և ես այժմ միաւորվածեմ քո հետ :

ԼԵՕՆ : Ինչի համար այս տխուր հոգոցը? Միթէ քեզ մեր պսակը չէ ուրախացնում?

ԼԵԻՈՆ : Ոհ, դառն է միտք բերել, որ մեր երջանկութեան ընդհան ապագէս կարճ էր; և հրաժարման ժամը այնպէս մօտ է :

ԼԵՕՆ : Բայց այժմ ինչի պիտի մենք բաժանվինք? Յոյց տուր ինձ քո գերեզմանի ճանապարհը, ամուսինդ լմ; և մենք միասին կմտնեք այնտեղ : Բեմի առաջ ևս երկում տվեցի քո ամեն գործին մասնակից լինել :

ԼԵԻՈՆ : Ինչպէս? այս պսակը? . . .

ԼԵՕՆ : Նպատակն այն էր պսակվելու, որ քեզ հարկադրեմ ինձ վերադառնալ քո հետ քո վարհուրելի բնակարանը; առանց պսակի դու չէիր ընդունի ինձ . . . .

ԼԵԻՈՆ : Ոհ Աստուած իմ; եթէ այժմ ես խաբված եմ; ուրեմն որանդ է ճշմարտութիւնը աշխարհի մէջ?

ԼԵՕՆ : Դու կներես այս; դու կներես ինձ այս խորամանկութիւնը : Ես այժմ քեզ թողնել չեմ կարող : Միտքդ է մեզ ինչ ասաց սուրբ հայրը բեմի առաջ : Ինչ Աստուած կապեց, մարդս չէ կարող բաժանել : Քեզ հարկաւոր էր բանտում սպասաւոր; առ ինձ; առ քո կնոջ : Նա քեզ աւելի ջերմեռանդութեամբ կ'ծառայէ; նորան սէրը կտայ զօրութիւն :

ԼԵԻՈՆ : Արարիչ իմ, չէ, այս անկարելի է : Ինչպէս? Քեզ զըրկել ամենից : բնութենից, լոյսից, բաղդից, իմ հետ տանել դադար? . . Ձէ, երբէք . . ես չեմ կարող քեզ առնել հետս :

ԼԵՕՆ : Ինձ չ'ընդունելու իրաւունք չունիս : Դու ինձ երկում տվեցիր քո կեանք իմ հետ բաժանել :

ԼԵԻՈՆ : Կեանք, ոչ միթիւն գերեզման, այս ամեն ամուսիններ չեն բաժանում : Սէրը մեռածի վերա իշխանութիւն չունի, բայց կենդանիների համար; աշխարհիս համար — ես մեռայ : Դու ազատ ես . . բայց իմ բանտից դուրս կբերեն իմ ստուն մարմինը :

ԼԵՕՆ : Թող տուր ինձ քո հետ գոնե մեռնել -- ահա բոլոր իմ ցանկութիւնն :

ԼԵՒՈՆ : Մեռածն իւր գերեզմանը ոչ զբին չէ կարող տալ :

ԼԵՕՆ : (Ծնկալաբ) : Ոհ Լեոն, նայի՛ր; ես քո առաջ իբրեւ Աստուծու առաջ ընկնում եմ գետնի վերա . . . Խնդրումեմ, աղաչումեմ քեզ . առ ինձ քո հետ . . . Դու տեսնումես ինձ ցաւիս և տրտմութեան արտասուքի մէջ : Ես զօրութիւն չունիմ առանց Լեոնի կեանք վարելու ; Թող ինձ ներէ Արարիչը, բայց եթէ մենք կպտուկենք զանազան գերեզմանների մէջ, այն ժամանակ ես չեմ տեսնվի քո հետ և այնտեղ : Ինչ է իմ համար կեանքը առանց քեզ -- տրտմութիւն և արտասուք, և իմ կեանքը ես ինքս կ'վերջացնեմ : Եւ հաւատաւ այս լոկ սպառնալիք չէ -- ես առանց քեզ ապրելու չեմ մի օր, մի ժամ . . .

ԼԵՒՈՆ : (Բարձրացնելով նորան) : Ախ Լեօնօրա, մոռձիր փոք ինչ : այս գերեզմանի մէջ բոլոր կեանքդ պէտքէ տրտմես և ցաւես : Իմ ցաւը միայնակ տանելու զօրութիւն ես կ'զանեմ, բայց քո համար ես ինքս կ'չարչարվիմ : Երկուսիս մեզ ծանր կ'լինի մեր ցաւը : Միայն այն միտքը, որ ես կարողեմ պատճառ լինել քո չարչարանքիդ, իմ հետ տանելով քեզ, կսպանէ իմ համբերութիւնս և հանգստութիւնը :

ԼԵՕՆ : Չէ, այդ ճշմարիտ չէ : Յաւը երկուսով աւելի հեշտ է տանել : Յաւին մանասկից լինելը ուրախութիւն է : Մեզ Նախախնամութիւնը ցաւի մէջ զվարճութիւն է պատրաստել : Բացի սորանից երկուսով մենք ինչի վերա պէտքէ ցաւենք? Կարծես թէ աշխարհը մեր համար այնպէս թանկագին է և սիրելի : Կարծես մենք նորան չե՛նք մոռանալ, մինչ նա մեզ վաղուց մոռացած է :

ԼԵՒՈՆ : Դու իմ բանտումն երբէք տեսնելու չես մարդկան երես :

ԼԵՕՆ : Ինչիս են պէտք ինձ մարդիկ? Աշխարհիս մէջ իմ համար բոլորը մի արժէք ունի : Ինչիս է պէտք ինձ բոլոր աշխարհը? Դու իմ համար ամենից թանկ ես և սիրելի :

ԼԵՒՈՆ : Այնտեղ քո աչքը տեսնելու չէ երբէք արեգակը; ցրտից սառելու է արիւնդ այնտեղ :

ԼԵՕՆ : Բո աչքերից լոյս չէ տալիս ինձ միթէ երջանկութեան

արեգակը? Միթէ նորանից տաք չէ քո սէրը?

ԼԵՒՈՆ : Միտքդ բեր բարձր երկինք, զաշտերի գեղեցկութիւն, կապոյտ ծով . . .

ԼԵՐՆ : Բայց իմ համար դու բարձր ես բոլոր բնութենից : Քո սէրի մէջ ես կ'զանեմ նոր աշխարհ :

ԼԵՒՈՆ : Քեզ կ'ծածկէ մութ բանտս . . . Դու մի՛ թողնէր աշխարհը և կեանքը :

ԼԵՐՆ : Առանց քեզ գեղեցիկ աշխարհը գերեզման է իմ համար; քո հետ գերեզմանս կլինի արքայութիւն : Լսիր, այժմ : Դու ասացիր բոլորը ես գիտեմ . . . Բայց իմ հոգուս մէջ պահելով նոյն զգացմունքը, նայիր, նորէն գեանի վերա աղաչումեմ քեզ : Միթէ կ'մերժես ինձ? . . . Աղաչումեմ քեզ լնկնումէ նորա ոտներին) :

ԼԵՒՈՆ : (Բարձրացնումէ նորան) : Ճակատագիր, ճակատագիր! ինչպէս ողորմած ես դու գէպի ինձ. ցաւի սեղ դու ինձ և դաժաղում այսպիսի երջանկութիւն շնորհեցիր . . . Ի՞մա, սրբտիտ վերա, բարեկամ : Ինչիս են պէտք ինձ աշխարհ, և երկինք և երկիր : (Մօտ բերելով ԼԵՐՆՕՐԱԻՆ իւր բանտին) : Ահա իմ պալատս, գեղեցիկ կլինդ իմ. թագաւորի բոլոր տէրութիւնը քո առաջէ : (Կանգնումէ նորա հետ քարի վերա) : Այս տէրութիւնը կոչումն գերեզման և մեզ սա կ'թագցնէ մարդիկներին :

ԼԵՐՆ : Այս գերեզմանի մէջ մենք կ'մեռնենք յաւիտեան աշխարհի համար; Բայց սէրի համար յաւութիւն կ'առնենք նուրա մէջ . . . . . (ԼԵՐՆԵՐ քաշումէ օղը; սոքա հանդարտ վայր են դնում : Տեսարանի ետեւից լսվումէ խուլ ձայն; աղմուկ) :

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԵՐԵՒՈՅԹ :

Խորհրդապետ, Մատթէոս (դուրս են վազում գլխաւոր դուռից) :

ՄԱՏԹ : Այստեղ թշնամիներ դեռ հեռու են; մեզ շուտով չեն գանի :

ԽՈՐՀՐ : Բոլորը կորաւ . Գող վասիլը կանգնած է քաղաքիս դուռների առաջ; քաղաքի մէջ չունինք ոչմի զօրք, մինչև կ'մանան Բիւզանդիօնում, չկայ փրկութիւն . . . .

ՄԱՏԹ : Ճշմարիտ է. Հայերի զօրքեր մտնում են քաղաք : Վրէժ լինողութիւն; Տէր իմ; վրէժ ԼԵՐՆԻԿ :

ԽՈՐՀՐ : Բայց ինչպէս?

ՄԱՏԹ : Թշնամիներ չգլխեն որտեղ է Լեւնի բանար; մե՛ք դեռ ժամանակ ունինք վրէժխնդիր լինելու :

ԽՈՐՀՐ : Իրաւ է՝ մեղ սպասումէ մահը;— լաւ է ուրեմն թող մեռնենք նորա հետ . . . նոքա կամենում են սորան ազատել— թող ուրեմն զանեն այստեղ միայն նսրա սառն մաքմինը :

ՄԱՏԹ : (Մօտենալով ստորերկրեա բնակարանին) : Նա այնտեղ է . . . Ինչ անենք?

ԽՈՐՀՐԴ : Զրհորը լցնենք— լայն բերան չունի : Թող այստեղ մեռնէ նա քաղցած, մինչև կգանեն նորան :

ՄԱՏԹ : Ինչպէս կարելի է? նախ սորա համար հարկաւոր է ժամանակ— բայց շատ փոքր ունինք; երկրորդ— ինչով լցնենք? Զէ, հարկաւոր է ուրիշ հնար :

ԽՈՐՀՐԴ : Համբերիր; բեր . . . ունիս դու թուր?

ՄԱՏԹ : Թուրի հետ երբէք չեմ բաժանուում ես :

ԽՈՐՀՐԴ : Զրհորի մէջ կարողենք ներքեւ գնալ?

ՄԱՏԹ : Այո՛, պէտքէ միայն քաշել օղը— և քարը վերև կբարձրանայ և կարելի կ'լինի ներքեւ գնալ :

ԽՈՐՀՐԴ : Բայց եթէ ինքն թաղաւոր Լեւնը կանգնէ նորա վերա և բարձրանայ :

ՄԱՏԹ : (Նայում է ներքեւ) : Նա չէ երևում; բայց սորանից նա ոյժմ չէ սպասում մեր այցելութիւն : (Փաշում է օղը, քարը բարձրանում է) :

ԽՈՐՀՐԴ : Հասկացար դու իմ միտքս?

ՄԱՏԹ : (Հանելով թուրը) : Հանդիստ ե՛լիք; ես մեր երկուսիս տեղ վրէժը կառնեմ : (Կանգնում է քարի վերա) : Դուք այստեղ մնացէք : Բայց ի սէր Աստուծու նայեցէք, որ պատահամբ այս պարանիւ չ'խորեն : Այն ժամանակ կարելի չ'լինի յետ դառնալ : Ես այնտեղ կ'իմամ . . . Լեւնը, յոյս ունիմ, զէնք չունի : Ոչինչ չ'կայ վախճանալու : Թշնամիներին չ'ասէք, որ նա այստեղ է պահված :

ԽՈՐՀՐԴ : Երբէք :

ՄԱՏԹ : Յետեւութիւն (վայր է գնում) :

ԽՈՐՀՐ : Կ'կարողանայ արդեօք Մաաթէոսը? . . . Ոհ, ձայնը աւելի մօտենում է . . . Ոհ ինչ ուրախ կ'լինիմ— նո-

ցանկից վրէժը առնել! Ինչպէս կծիծաղեմ ես նոցա վերա! . . . .
Գալիս են; բայց եթէ ես այտուղ միայնակ մնամ — աչս բանտի
վերա — ես կարծիք կարող եմ տալ նոցա . . . Ահա դուռը . .
բայց Մատթէոսին ով կբարձրացնէ վերեւ? Ե՛հ, թող նա կորչի,
միայն թէ կորչի նորա հետ և Լևոնը: (Վազու մէ ձախ կողմ դէպ
ի փոքր դուռը, և մի ըոպէից դուրս է բերում Ղամբերտոսին):

ՎԵՅՅԵՐՈՐԻ ԵՐԵՒՈՅԹ:

Ղամբերտոս, յետոյ Գող Վասիլը Ռուբէն, Կոստանդ, Փիլիպպոս
և հայկական զօրք:

ԽՈՐՀՐԴ: Այո ինչ է նշանակում? Ինչ էիր անում դու այնտեղ?

ԼԱՄԲԵՐՏ: Բանտապետ եմ ես, և տեսնելով որ թշնամիներ
մտել են քաղաքը, ծածկվեցայ ես նոցանից:

ԽՈՐՀՐԴ: Բայց դու լսեցիր մեր խօսակցութիւնը Մատթէոսի
հետ?

ԼԱՄԲԵՐՏ: Հաւատացէք ինձ, ես չեմ գաւաճանի ձեզ:

ԽՈՐՀՐԴ: Դու Լսեցիր? . . .

ԼԱՄԲԵՐՏ: Այո, բայց երգվում եմ ձեզ: . . . .

ԽՈՐՀՐԴ: Կարելի է դու հաստատ պահես քո երդումը, բայց
տեսնում ես, ես շատ չեմ հաւատում մարդիկներին; ուրեմն
հանգստութեան համար . . . (հանում է թուրը):

ԼԱՄԲԵՐՏ (Ծնկաչք, Խղձացէք, ես Յոյն եմ, ես թշնամի
եմ Հայերի . . . ինչ եմ արել ես? . . .

ԽՈՐՀՐԴ: Այդպէս է, բայց ես տէրութեան ոգտի համար
պէտք է սպանեմ քեզ: Մի՛ գլորլըր ոտներիս տակ ժամանակը
թանկ է; վերկաց: (Չայներ) . . .

ԼԱՄԲԵՐՏ: Ազատեցէք, օգնեցէք . . . (Գլխաւոր դուռից ներս
են վազում Գող Վասիլը, Ռուբէնը, Կոստանդը, Փիլիպպոսը և
հայկական զօրք):

ՌՈՒԲԵՆ: (Յարձակվում է խորհրդապետի վերա և խլում է
թուրը): Կաց դու, ատելի յոյն; ինչի էիր կամենում դորան
սպանել?

ԼԱՄԲԵՐՏ: Ես ոչինչով մեղաւոր չեմ:

ԿՈՍՏԱՆԴ: Որտեղ է մեր թաղաւորը? Որտեղ է Լևոնը?

ՓԻԼԻՊ: Տէր իմ, այժմ ժամանակ չէ վեճելու: Մենք դի-

տենք, որ սոքա չէին համարձակվի սպանելու :

ՌՈՒԲԵՆ : Ասա, ուր էք պահել թագաւորին?

ԽՈՐՀՐԴ : Ձեմ իմանում . . . բայց . . .

ՌՈՒԲԵՆ : Յոյն, դու իմացիր, որ քո կեանքը այս պատասխանից է կախված :

ԽՈՐՀՐԴ : Ձեմ իմանում եւ չեմ ասի :

ԼԱՄԲԵՐՏ : Ուրեմն ես կասեմ : Տէր իմ, ինձ այնոր համար կամենումէր սպանել այս չարագործը, որ ես չ'յայտնէի թագաւորի բանտը :

ՌՈՒԲԵՆ : Շուտ, որտեղ է, ասա :

ԼԱՄԲԵՐՏ : Այստեղ գետնի տակ : Նորան այս չարագործներ այնտեղ են պահում : Բայց որ աւելի զարհուրելի է, սոցանից մին այս ժամիս այնտեղ վայր գնաց : Նա գէնքով էր եւ խորհրդապետից հրաման ստացաւ թագաւորին այնտեղ սպանելու :

ՌՈՒԲԵՆ : Ո՛հ Աստուած իմ. շուտով վերկել . . . . .
Գնանք : (Վազումէ գէպի բանտը) :

ԼԱՄԲԵՐՏ : Պէտքէ միայն օղը քաշել եւ քարը կ'բարձրանայ նոյն բուպէին :

ԿՈՍՏԱՆԴ : Բայց եթէ ԼԼոնի տեղ մենք նորա սպանողին հանենք այնտեղից :

ՓԻԼԻՊ : Ձեմ կարծում . Աստուած արդարապատ է եւ արդարը երբէք չի կորչի : Նա հրեշտակ կուղարկէ ԼԼոնի մօտ բանտում եւ այն հրեշտակը մեր համար կազատէ ԼԼոնին : (Գաշումէ օղը, քարը կամաց բարձրանումէ, նորա վերա կանգնած է ԼԼոնը Լէօնօրաին գգված, նոցա ոռների տակ ընկած է Մատթէոսը կիսաշունչ, Լէօնօրաի կուրծք կապված է նորա շարժով, ամենեքեան ընկնումին ծունկի վերա) :

ԵՐԹԵՐՈՐԴ ԵՐԵՒՅԹ :

ԼԼոն եւ Լէօնօրա :

ԱՄԵՆԵՔԵԱՆ : Ազատ է, ազատ է :

ԼԵՒՈՆ : Դուք այստեղ էք, բարեկամներ : Ես ներքեւ լսեցի ձեր ձայներ : Բայց այսպէս վաղ յոյս չունէի ձեզ տեսնելու :

ԱՄԵՆԵՔ : Կեցցէ թագաւոր մեր ! Կեցցէ ԼԼոն : (Երգումեն ազատման երգ) : . . . . .

ՎԱՍԻԼ : Աղբա, ինչպիսի հրաշով ապաստեցար դու ?

ԼԵՒՈՆ : Ահա իմ ազատող—փրկող—հրեշտակը . . . .
Ի՞հ սպանողը յանկարծ յարձակվեցաւ իմ վերա, սա ինձ ապահ-
պանեց իւր-իո ընթրով և ինքն ընդունեց հարվածը, որ իմ հա-
մար էր պատրաստված : Ես լսեցի այն չարագործից թուրը և
լսիւցի նորան : Բայց իմ Լէօնորաս . . . . . Ախ, մինչև այժմ
ես դողումեմ սորա կեանքի համար . . . . .

ԼԵՕՆՈՐԱ : Դու տեսնումես, ես անվտանգ եմ . . . Հար-
վածը վտանգաւոր չէ . . . . Բայց դու ազատ ես . . . . ինչ կայ
ի՞հ վերա մտածելու ?

ՌՈՒԲ : (Հանումէ թուրը և բռնումէ խորհրդապետին) : Չարա-
գործ, դու կամենումէիր սպանել մեռիւր այժմ դու :

ՓԻԼԻՊ : Մի՛, Տէ՛ր ի՛հ, ինչի վէք ապականում ձեր ազնիւ
թուրը : Թողէք դա դնայ այնտեղ, որտեղ պահել էր թագա-
ւորին :

ՌՈՒԲ : Ճշմարիտ է : Դեռ դու անիրաւ և տես, լաւ է և յար-
մար արդեօք մեր թագաւորին այնտեղ : (Քաշումէ նորան քա-
րի վերա) :

ԽՈՐՀՐԴ : Ես չեմ խնդրում ինձ խնայել :

ՓԻԼԻՊ : Լւ մենք չենք խնայի : Նա, որ համարձակվել է
թագաւորի վերա բարձրացնել թուրը, նա կրօնապիղծ է և չա-
րագործ—նորան ներել, նոյն յանցանք լինէր : Կո՛րի այժմ
դու : (Քաշումէ օղը) :

ԽՈՐՀՐԴ : (Յաճանալով) : Անէծք ! Անէծք !

ՓԻԼԻՊ : Գնաս բարով :

ՌՈՒԲ : Որ երբէք դառնալ չկարողանայ, ես դորա ճանա-
պարհը կ'կապեմ բոլորովին : (Կտրումէ պարանը և օղը գցու-
մէ գետնի տակ) :

ԼԵՒՈՆ : Նորէն բաղդ և կեանք մեզ ծիծաղեցան . Այժմ,
Լէօնորա, դու ինձ կամք կ'տաս, դոնէ փոքր ինչով
ես քեզ վարձատրեմ, որ դու իսկապէս ինձ նոր կեանք տվե-
ցիր, որ ամեն ինչ դու ինձ զոհ բերեցիր : Պարոններ, ահա
Լեոնի հրեշտակ—իմ մատ կամեցաւ բանտի մէջ լինել, իմ
համար թուրեց սա բոլոր աշխարհ, ինձ սա սովորեցրեց յոյսը
չ'կտրել, իմ ոգորմէի կեանքը զարդարեց, ինձ տրամաթենից

և ցաւից փրկեց : Սա խմ հետ բաժանեց զարհուրելի բանաւ,
ես կ'բաժանեմ սորա հետ պալատ : Գերեղմանի տեղ տալիս
եմ ճոխ դահ, սէրի փոխարէն Հայաստանի թագ : Բոլոր, բո-
լոր քեզ, տիկին երկնախն : Բարեկամներ, ահա ձեզ Հայ թա-
գուհին : (Ամենեքեան խոնարհւումեն մինչև գետին) :

Բայց որ Յոյների մաքում միշտ լինի Հայ թագաւորից, Հայե-
րից երկիւղ, մենք ցանկանումենք սոցա աշխարհում պսակվել
թագով, թագաւոր լինել : Ուրեմն բերէք ծիրանի և թագ, որ-
պէս թագաւոր մենք այս տեղ թողնենք : (Ռուբէնը դուրս է
գնում բերելու) : Խմ քաջ զինւորներ, իմ բարեկամներ, Ազգիդ,
Արքաիդ հաւատարիմներ, Ձեր գործ, Ձեր անուն կ'դառնայ անմահ,
Հայերի համար պայծառ օրինակ :

(Ռուբէնը բերումէ երկու ծիրաններ և երկու թագ : Վա-
սիլը առնումէ ծիրանի և ծածկումէ թագաւորին և թագու-
հուն : յետոյ տալիս է թագը թագաւորին, որ դնումէ իւր գլխի
վերա, միւսը դնումէ թագուհու գլխին և շարունակումէ) :
Այժմ Հայերից թող մատուցանվի դէպ ի բարձր Տէր գոհա-
բան աղօթք :

Խնդա այսօր, Հայաստան,

Հայրենիք ազատական;

Եկէք, Հայեր, միաբան

Լինինք Տէրից գոհաբան :

Ուրախացիր, Արարատ,

Կայ և մնացիր միշտ ազատ;

Եկէք, Հայեր միաբան

Լինինք Տէրից գոհաբան :

Քրիստոսի խաչ թող փայլի,

Նոր յոյս, նոր կեանք Հայերի;

Եկէք, Հայեր, միաբան

Լինինք Տէրից գոհաբան :

Տէր, կամք քո է բարձր, մեծ

Նա Հայաստան ազատեց;

Եկէք, Հայեր, միաբան

Լինինք Տէրից գոհաբան :

Թագաւորին, թագուհուն

Թող զոհվին միտք, միտա, հոգին;
 Եկէք, Հայեր, միաբան
 Լինինք Տէրից դոհաբան :
 Մեր կեանք, մեր փառք թող զոհվին
 Նոր, ազատ Հայաստանին;
 Եկէք, Հայեր, միաբան
 Լինինք Տէրից դոհաբան :

ԼԵԽՈՆ : Այժմ, Թագուհի, զնանք մեր Հայաստան : (Թագա-
 ւորը Թագուհու հետ դուրս են գնում, ամենեքեան ճանա-
 պարհ են տալիս նոցա խոնարհ ողջոյնով; վարագոյր իջնումէ):

Փոխադրեց Ս. ՍՏԵՓԱՆԷ :

Մենք շտապեցինք հրատարակել այս դրամա, ուշադիր լինելով
 ժամանակիս հանգամանքներին : Որովհետեւ զրեթէ ամեն մեծ հայ-
 կական քաղաքների մէջ սկսվումեն թատրոնական ներկայացմունք և
 առաջ են գնում, համարձակումենք կարծել, որ դրամա անօգուտ,
 մանաւանդ աւելորդ, լինելու չէ հայկական թատրոնական աղքատ բե-
 տերուարի մէջ, և յոյս ունինք, որ հայկական խաղարկուներ, եթէ
 միայն ցանկանումէին նոքա առաջ դալ մի օրինաւոր և իմաստուն պի-
 եսով և փորձել իւրեանց զօրութիւններ, կարողէին դանել դրամաիս
 մէջ շնորհակալութիւնը : Իհարկէ հարկաւոր կլինի ամեն անգամ յայտ-
 նել հեղինակին և նորա համաձայնութիւն առնել նորա գործը ներկա-
 յանցնելու համար :

Խմբագ.

She walks in beauty. Byron.

Elle se promene en beauté

(Նա դուռնումէ գեղեցկութեան մէջ) :

Հրեշտակաին սովէր իբրեւ Թագուհի
 Անցաւ, երբ մտքով նորա հետ էի ;
 Եւ լոյս և խաւար նա իւր հետ ունէր,
 Կրակով և հոգով լի էին աչքեր :

Տեսայ ամթխած, մթին թերթերունք,
 Գունաթափ թուշեր և սեաւ բարձր յօնք :
 Եւ թւումէր, եթէ յանկարծ խօսէին,
 Այնքան գեղեցիկ խօսքեր կ'ասէին,
 Այնքան վեհ գործեր կ'այտնէին :

Որ նորան ինքեան կ'ընէր զգալն
Տխրութիւն, ծիծաղ, և վիշտ ցաւով լն :

Իբրեւ սօհտի մարմին առած ցաւ

Նա բազմութեան մէջ քաղցրութեամբ անցաւ;

Ուղեորեցի նորան աչքերով :

Զ'ողջունեցի, չ'եղայ ջատագով.

Ես այնտեղ էի զմայլած ավիշած;

Այն բոպէ իմ մէջ կ'մնայ անմոռաց :

Յարգանքով շրթունքս այդ լուռ էին,

Բայց . . . . եթէ յանկարծ նորա խօսէին.

Այնքան անմիտ բառ նորա կ'ասէին,

Այնքան սրտի վիշտ կ'յայտնէին,

Որ ինձ ակամա կ'ընէր զգալն

Դառնութիւն, ծիծաղ, ամօթ ցաւով լն :

Մարտ, 1865 :

ԻՇԽԱՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ :

Գերի Իրօկէզի երգ (1) :

(Ռուս բանաստեղծից Պօլէժախովից) :

Կ'մեռնեմ, դահլիճներին կ'տամ

Անպատուել իմ մարմին անպաշտպան;

Իսկ նորա սառնութեամբ,

Մանուկների առաջ,

Կ'սկսեն ոսկերքից

Երակներըս քերթել.

Կ'անարգեն, կ'սպանեն

Եւ իմ դիս կ'պատուեն :

Բայց բոլոր կ'տանեմ, չեմ ասի

Ես ոչինչ; իմ ճակատ չեմ կ'ընդի :

Իբրեւ ծառ դարեւոր,

Որ անշարժ նետերից,

Համարձակ և անշարժ

Կ'ընդունեմ դառն վիճակ;

Իբրեւ այդ քաջ զինւոր,

(1) Այս բանաստեղծութիւնը երեք երեք վանկով է հաշոււմ և կարդվում:

Կ'երթամ հողու աշխարհ :

Հանգուցած ստվերների սուրբ գունդին
Իմ անմահ իմ կորուստ ես կ'երգեմ :

Իմ բառեր կ'գրաւեն

Նոցա ուշք և ականջ,

Պատերազմի ոգին

Ծերերին կ'տայ կեանք

Եւ ամենք կ'տան փառք

Մեծամեծ գործերին :

Եւ կ'ասեն մի ձայնով միասին.

«Հայրերիդ արժանի ես որդին»;

Մխադունդ բազմութեամբ,

Մենք երկիր վայր կ'գանք

Ազգի մէջ կ'վառենք

Վրէժխնդիր մեր եռանդ;

Կ'յաղթենք, կ'հարենք,

Թշնամուց վրէժ կ'առնենք :

Կ'մեռնեմ, դահիճներին կ'տամ

Անպատուել իմ մարմին անպաշտպան :

Իբրեւ ծառ դարձոր,

Որ անշարժ նետերից,

Ես անշարժ համարձակ

Կ'ընդունեմ դառն վիճակ :

Յունվար, 1865:

ԻՇԽԱՆ ԲԱԳԻԱՏՈՒՆԻ :

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՅ ՏԱՐԵԳՐՈՒԹԻՒՆ :

ՆԱՄԱԿ ԴԷՊԻ ԽՄԲԱԳՐՈՂ :

ՄԵԾԱՊԱՏԻԻ ՊԱՐՈՆ :

Հայկական Աշխարհի Կռունկի Խմբագրող!

Ձեր շնորհագրութիւնը ստացայ և բոլոր ուրախութեամբ
կարդացի :

Դուք ցանկացել էք նամակագրողներ ունենալ ամեն հայա-
բնակ քաղաքի մէջ, որպէս զի կարողանան «Հայերը Հայերի
ձայն լսել և միմեանց ճանաչել, ինչպէս գեղեցիկ ասումէք ձեր

նամակի մէջ : Գեղեցիկ միտք!

Ձեր նոր միտքը հանդիպելու է անկասկած բազմաթիւ արդելքներին; այդպիսի է արդէն ամեն բարի գործի վիճակը—բայց հարկաւոր է պնդել և հետեւել ամեն կերպով, որ իրագործվի այդ միտքը Հայերի մէջ և Հայերի համար.... Ես ցանկանալով իմովսանն Ձեր գեղեցիկ մտքի կատարման յաջողութիւն, պատիւ եմ համարում գրել Ձեզ այն նամակ և խոնարհաբար խնդրել հրատարակել Ձեր օրագրի մէջ, որը հաւատացած ենք Ձեր առաջին № № կարգալուց յետոյ պակասելու չէ բերել Հայերին բազմաթիւ օգուտներ, միայն թէ հարկաւոր չէ ուշ դարձնել թշվառների աղաղակների վերա.... Սա է իմ առաջին նամակ և շարունակելու եմ այսուհետև միշտ և անդադար; յոյս ունիմ, որ բոլոր հայաբնակ քաղաքներում ամենեքեան, որոնց առաջարկել էք Դուք, Մեծապատիւ Պարոն, կատարելու են Ձեր օգտաւէտ առաջարկութիւնը նոյն անդանդաղ պատրաստութեամբ և ուրախութեամբ, որովհետև այս նամակագրութեանից իմանալու ենք վերջապէս «Հայերի կացութիւնը», ցանկութիւններ և դրութիւնը, ինչպէս ասումէք Դուք Ձեր նամակի մէջ :

Ուշադիր լինելով Ձեր Յայտարարութեան և Ձեր հիանալի նախադրածին, որի մէջ գեղեցիկ կերպով ցոյց տվեցիք, թէ ինչ է նշանակում առ հառարակ օրագիրը մի ազգի մէջ, իմանում ենք, որ Ձեր առաջին և ամենազիջաւոր ուշը դարձնելու էք ազգային կրթութեան և լուսաւորութեան վերա : Բոլորովին այդպէս : Կրթութեան և լուսաւորութեան աննախանձի զբոսութեան մէջ Ձեզ կ'պատահէ շատ ընդդէմ պատուրազմել, շատ կուռքեր վայր բերել պիեդեստալից, շատ նախապաշարմունք ջնջել;... Թէ և հայկական կեանքը զրեթէ մի անյոյս, աննպատակ ինչ է, բայց ազգի ազնիւ և բարեխիղճ մշակներին հարկաւոր չէ յուսահատվել : Ժամանակը կ'առնէ իւրան : Ճշմարիտ է, Հայերի մէջ այսօր կատարվում են այնպիսի օտարոտի և վշտացնող իրողութիւններ, որ Հայերի անկեղծ բարեացակամը ընկնումէ անմխիթարութեան և ցաւի մէջ :

Ուսումնարանների մէջ որոնք մեր բարոյական առաջնացութեան միակ յոյս և հնար են, պատահում են այնպիսի ուսուցիչներ, որոնք չեն կարող լինել աշակերտների համար անպարսաւելի բարոյականութեան, ազնւութեան և անկախութեան օրինակ: Ի հարկէ դժվար է մխիթարութեան և առաջադիմութեան յոյս ունենալ, եթէ մեր մանուկները դարձացում են լուսաւորութիւնը պատահմամբ յանձնված են մի անարժան, հազիւ այբուբեն իմացող ուսուցիչ: . . . . Սա չէ կարող բնականապէս ոգինչ տալ անմեղ ուսումնատենչ մանուկներին, և վերջիններս, լուռ և մանջ լսում են իւրեանց ուսուցչի սնտիաբանութիւններ . . . . .

Խղճալի մանուկներ! Անբաղդ ծնողներ! . . . . Միայն բանիմաց և բարեխիղճ ուսուցիչները կարող են պատրաստել ձեր որդիներին օրինաւոր քաղաքացիներ:

Բայց ինչ կ'ընենակէ Հայերի մէջ այսպիսի մի դատողութիւն? Հայկական ազգի որքան անդամներ կ'կարդան այս մեր խօսքերը և կ'ասեն. հա, սա ասում է կատարեալ ճշմարտութիւն, հարկաւոր է օգնել կրթութեան: Սկսե՛ք գործը: Մինչ ինքեանք ուսուցիչները կարող չեն լինել բարոյականութեան սերմեր, կարելի է միթէ յուսալ, որ այդ կրթութեամբ պատրաստվին օրինաւոր և իմաստուն քաղաքացիներ? Հաւատացած ենք, որ ժամանակը ինքն կ'զատապարտէ այն անարժան ուսուցիչներին, որոնք իւրեանց թանձր և անկապ դասատվութեամբ տարածում են աշակերտների սրտերի մէջ անտարբերութիւն, նա և անսիրելութիւն դէպի գիտութիւնը և ուսուցիչներ առ հասարակ: Հա, մենք մեր յոյսը դրել ենք ժամանակի վերա, Այստեղ վերջացնում ենք մեր խօսքը այս անգամ, Մեծապատիւ Խմբագրող! Եթէ Ձեր մեծարելի ընթերցողները չեն վախենայ ճշմարտութենից, եթէ նոքա ճշմարտութեան առաջ կ'ընան համարձակ քայլով (1), այն ժամանակ մենք կ'կրկնենք

(1) Մենք բոլորովին համաձայն ենք Իշխան Բաղրատունու հետ: Մենք արդէն յայտնեցինք մեր առաջին նախադրվածի մէջ, թէ ինչ կերպով ցանկանում ենք մենք գործ կատարել ազգի մէջ, Մենք խնդրում ենք բոլոր մեր ընթերցողներին հետևել, երբէք չվերաւորվել

նոցա հետ, որ վերկուծեան յոյսը կարող ենք ունենալ միայն այն ժամանակ, երբ համարձակ կ'խոստովանենք մեր թերութիւններ. . . . .

Իսկ եթէ ինքնասիրութիւնը կ'սկսէ ասել մեզ, թէ մեր դրութիւնը մխիթարական է..... ապա այնուհետեւ ինչ կարող էր բերել մեզ նոր, առաւել բարեաջող ապագան ?

Ընդունեցէք, խնդրումեմ, իմ խորին յարգութեան հաւաստութիւնը, որով ցանկանումեմ մնալ,

Մեծապատիւ Պարոն,

Զեր գեղեցիկ ազգօգուտ գործի առաջադիմութեան օգնակից

ԻՇԽԱՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ :

Մարտի 10, 1865:

ՆԱՄԱԿ ՓԱՐԻԶԻՅ (1) :

Մեծապատիւ Խմբագրող !

Առաջ քան թէ կ'սկսեմ խօսել Փարիզի վերա, կամենում էի հարցնել ընթերցողիս, թէ որն է նորա ճաշակը, կամ ինչ է նա ցանկանում գտնել նամակիս մէջ? Եթէ կարգացողը զլիաւորապէս թատրօնասէր է և կ'ցանկանար կարդալ նամա-

ճշմարտութեանց, թէ և սա դառն է լինում խկապէս : Մենք հեռու ենք կարծելուց, թէ մեր ամեն խօսքը պիտի համարվի կատարեալ, անպայման ճշմարտութիւն : Ոչ, այսպէս չէ. մենք կարող ենք սխալվել և աւելի յաճախ, քան թէ նա, որ ոչինչ չէ շինում : Սխալվել դժվար չէ մանաւանդ հայկական անշէն և անգնաց կեանքի մէջ, որտեղ ամեն ինչ անորոշ է և խառն : Յայտնի և բաց ճանապարհի մէջ դժվար է մոլորվել, անտառների և սարերի մէջ դժվար չէ մոլորվել, չլնելով ճանապարհը . . . . .

Խմբագ.

(1) Առաջարկում ենք մեր ընթերցողներին այս նամակի մէջ դարձնել ուշադրութիւն այն խնդիրների վերա, որոնց քննումէ հեղինակը, Այս խնդիրները կհանքի նշաններ են, սոքա ամեն ազգի և ամեն հասարակութեան համար կարեւոր, անպայման հարկաւոր խնդիրներ են : Սոքա մի ազգի, մի հասարակութեան առաջնացութեան ալբուբենն են : Առանց այս խնդիրները քննելու և օրինաւոր կերպով լուծելու, անհասկանալի, անկարելի է մի ազգի բարեկարգութիւն : Այս խնդիրները սոքա են. երկտասարդներ (նոր սերունդ), կանանց դրութիւն, ազգային կրթութիւն և լուսաւորութիւն, տպագրութիւն, թատրօն : Մեր սիրելի Հայերը կմտածեն միշտ այս խնդիրների վերա :... Խմբագ.

կուսն ընդարձակ հաշիւ, թէ փարիզի թատրոնի և թէ պի-
եաների մասին, որոնք ներկայացնումեն այստեղի բեմի վերա,
այն ժամանակ խորհուրդ չէի տալ նորան առնել ձեռք նամակս,
որովհետեւ ես թատրոնասէր չեմ և վերջապէս կ'ծուլանայի
գնալ ամեն անգամ թատրոնը տեսնելու այն անթիւ դատարկ
և ձանձրալի պիեսներ, որոնց ներկայացնումէ այստեղի թատ-
րոնը : Բայց ասումեմ ձեզ, ընթերցող, որ թէպէտեւ դուք չէք
դանի բոլոր պիեսների ընդարձակ հաշիւ, սակայն կ'խօսեմ
միայն նոցա վերա, որոնք արժանի են յիշվելու և ընկնելու
կրիտիկաի տակ : Եւ ինչպէս կարելի էր ինձ, որ ցանկանումեմ
խօսել փարիզի հասարակական կեանքի վերա, չլմանալ թատրոնի
մեծագոյն նշանակութիւնը ? Այժմ դարձնումեմ խօսքս դէպ ի
այն ընթերցողները, որոնք կ'ցանկանային կարելի է գտնել նա-
մակիս մէջ միայն Ֆրանսիաի պօլիտիկական դրութեան նկարագ-
րութիւնը կամ քաղաքական անցքերի ճիշտ կրիտիկան : Պէտք
է ասեմ, որ այդպիսիներ նոյնպէս կ'սխալվին : Այս բոլորը նո-
րա համար եմ խոստովանում, որ ընթերցողը չպահանջէ ին-
ձանից է այն, ինչ որ չեմ խոստացել նորան : Մի խօսքով ես
կաշխատեմ հետեւել փարիզի հասարակական կեանքին և ցոյց
տալ ձեզ դորա արժանայիշատակ երևոյթները, չընտրելով ինձ
համար մի առանձին մասը և մասնաւորապէս չդարձնելով միտ-
քըս այս թէ այն փաստի վերա : Ես կ'հաւաքեմ մեղոր ամեն
ծաղիկներից, թեպէտեւ չեմ կարող խոստանալ, որ այդ մեղ-
ըը միշտ լինելու է քաղցր : Ֆրանսիացիների բարք ու վարքը,
նոցա կեանքը, ահա ինչ եմ պատմելու ձեզ և ձանձրացնելու
այդով, եթէ կցանկանաք հետեւել իմ խօսքին, կարդալով նա-
մակս : Յետագօտեւ և նկարագրել որեւիցէ աղբի հասարակա-
կան կեանքը թեթեւ լինդիր չէ, և ինձ վախեցնելու չէ դա : Ու-
րախ եմ, որ ես խօսումեմ փարիզի կեանքի վերա, որ ուրիշ
աղղերի կեանքի հետ համեմատելով հնշտ է ուսումնասիրել :
Վաղուց արդէն յայտնի է, որ Ֆրանսիացիներ ուրիշ աղղերից
առաւել վարումեն փողոցական կեանք, որ նոցա կեանքի բո-
լոր գործողութիւնները կատարվումեն տունից դուրս, և որ
Ֆրանսիացիներ չունին ծաղկած ընտանեկան կեանք, ինչպէս
Գերմանացիներ և մանաւանդ Անգլիացիներ : Եւ այդ վերջին

յատկութիւնն է ինձ իսկապէս հաւանելի ֆրանսիացիներ լինելու հետ ատումեմ այն ազգը, այն հասարակութիւնը, որի կեանքը տան չորս պատի մէջ է անցնում, այդպիսի ազգից և հասարակութենից կարելի չէ սպասել երբեք տիեզերական, երևելի սկիզբներ : Եթէ դուք պատահեալ էք ձեր կեանքում այնպիսի մարդին, որի կեանքը անցել է միմիայն ընտանեկան շրջանում, դուք նկատած կ'լինիք, թէ որքան կարճատես է այդ մարդը իւր գաղափարներում և ինչպէս նեղ է նորահայացքը ? Այդ սղմված նեղ ընտանեկան կեանքը ունի նոյն ներգործութիւն և բոլոր ազգի և հասարակութեան վերաբերեալ սպասումեմ, որ ինձ կհարցնեն, թէ ինչ են արել ֆրանսիացիներ, կատարելագործված ունենալով հասարակական կեանք : մի-թէ ֆրանսիան չէր, որ ծնեց բուրժուազի (ժողովուրդի այն մասը, որ ընկղմված է միմիայն նիւթական հաշիւների մէջ) : Այդպէս է, բայց ֆրանսիան չ'կարողացաւ տանել այդ դրութիւն և բաց ձգեց իւրանից այդ կարգը, այդպէս կ'լինի և այժմ : ֆրանսիան չի համբերի իւր այսօրեան դրութիւնը, կաշխատէ ամեն կերպով բժշկել իւր այժմեան վերքեր : Մի ամբողջ ազգի համար ոչինչ չէ նշանակում 20 կամ 30 տարին : Նա կարող էր յոգնել, նորան հարկաւոր է հանգստութիւն, որ յետոյ կրկին նոր զօրութեամբ կարողանայ առաջ գնալ : Այսօրեան ֆրանսիան չէ իսկական ֆրանսիա, նա յաղթված է, ցաւ է ինձ ասել, տիրապետված է, որպէս և շատ հասարակութիւններ—և տիրապետն է կայսր Նապոլէօն III-ը, որի ստվերի տակ կորչում է այդպիսի երևելի ազգ :

Սխալված չեմ համարվի ասելով, որ մեր ժամանակում բոլոր ֆրանսիան ձևակերպվում է Նապոլէօնի III-ի մէջ և դա ճշմարիտ կարող է ասել Ղուղովիկոսի XIV-ի ասածը . — l'état c'est moi (Թագաւորութիւնը ես եմ : Այժմ ֆրանսիան չկայ, նա ծածկված է փոքրիկ Նապոլէօնի մեծաշափ երեսի ետևից 15 երկար տարիներ ի դուր չ'անցան ֆրանսիաի համար, նոքա Թագոյրեցին այս կենդան ազգը : Ուր է ամեն հասարակութեան ամենալաւ, ամենանոր, ամենագեղեցիկ, ամենառոջ և ամենաշարժ մասը ? Ուր է ասումեմ ֆրանսիական նոր սերունդը, ֆրանսիաի երիտասարդներ ? Զարհուրելի է այն հասարակութիւնը, այն ազգը, որը կորցրել է իւր երիտասարդներին և դոցա տեղը

տվել է գրեթէ խեղացոր ծերերին, և այնպիսի մարդիկներին, որոնք ծախելու են իւրեանց սուրբ գաղափարները փառք և պատիւ ստանալու համար : Ուր է, կրկնումեմ, այժմեան ֆրանսիացի երիտասարդ սերունդը? — Աւագ չկայ : Այս տխրալի և ցաւալի փաստի վերա իսկապէս նկատվումէ այն զարհուրելի և դարշելի ազդեցութիւն, որի աղբիւրը լինումէ միշտ անխիղճ և բարբարոս տիրապետութիւն; այժմեան կառավարութիւնը քաջ կատարեց իւր գործը, սա միանգամայն ջնջեց և քանդեց երիտասարդների աչնիւ հոգին և միտքը, անդէլով զոցա իւր թւերի հովանաւորութեան տակ, խստութեամբ հետեւելով իւր արժանի գործին; այժմ մնումէ հարցնելու միայն, թէ որքան երկար կտեւէ այն ողբալի դրութիւնը? Փարիզում եղած ժամանակս, պատահեցայ ես մի քանի այնտեղի ուսանողներին և ունեցայ առիթ խօսելու նոցա հետ և պիտի խոստովանեմ, որ ամեն անգամ կարծես թէ դանակ էր ցրցվում սրտումս. խօսելու ժամանակ ես յաճախ հարցնումէի ինքս իւրան, թէ արդեօք դոքա կենդանի մարդիկ են, թէ միայն Նապոլէօնի III-ի ոգու ստեղծվածներ, այսինքն խօսող և շարժվող ավտոմատներ : Խօսելով այդ երիտասարդների հետ ազգաին գործերի վերա, նոքա միշտ պատասխանումէին ինձ, որ շատ զբաղված լինելով, նոքա այդ չնչին գործերով չեն կարող պարապել, այդ գործերի ժամանակը ծերութիւն է : Նոքա գրեթէ կուրօրէն պաշտումեն Նապոլէօնին : Նոքա հաստատ գիտեն, որ նոցա կայսրը բարձրացրեց Ֆրանսիան և դասեց դորան ամենագորեղ թագաւորութիւնների կարգում, նոքա ասումեն հաստատելով, թէ ուր միայն կփայլէ Ֆրանսիացիների գէնքը, այնտեղ պիտի լինի յաղթահարութեան պարծանք : Եթէ դուք նոցա միտք բերէք, թէ Ֆրանսիացիներ կորցրել են իւրեանց ազատութիւնը, թէ զուրկ են այժմ ազատ խօսքից և տպագրութենից, նոքա հաւաստի կպատասխանեն ձեզ, թէ ճշմարիտ է, որ այդ բոլորը նոցա պակասութիւն է և թոյլ կողմը, բայց արժէ դորա համար տաքանալ արդեօք, արժէ, որ դա գառնայ մարդի հոգսիւ ցաւիաւարկալquelle idée, երբէք, Յուսահատված հարցնումէի ես վերջապէս այդ երիտասարդներին, ուրեմն ինչ է գրաւում ձեր միտքը? Միթէ չկայ ոչինչ ուրիշ, ասացին նոքա, ասպա գի-

տութիւնը (science), կամ թէ դուք կարծումէք, որ գիտութիւնը չարժէ, որ նորանով պարապենք : Շատ լաւ, կրկնումէի ես նոյա, բայց գիտութիւն միայն այն ժամանակ ունի արժանաւորութիւն մարդի համար, երբ նա չէ անհոգի և անհարաբերելի առարկա, այլ անքակ կապված է կեանքի հետ և երբ նշանակութիւն և նպատակ ունի մարդիկներին օգուտ տալու : Բայց ոչինչ ուրախալի ուսանողներ այդոր վերա պատասխանումէին ինձ սուր խօսքերով : Այժմ ապացուցանելու, թէ այդ երիտասարդները որքան պատուումեն և սիրումեն գիտութիւն, կամենումեմ պատմել ընթերցողներին մի իրողութիւն, որը պատահեցաւ այս օրերիս ֆարիպում : Իրաւաբանական ուսումնարանում (Ecole de Droit) պիտի կարգվար նոր առարկա, քաղաքական տնտեսութիւն, որը մինչև այդ օր չէր ուսուցանվում այդ ուսումնարանում : Արօֆեսորը, որ պիտի կարգար գիտութիւնը էր պ. Բատրի (Bathie), շատ լուսաւորված և բանիմաց մարդ, որին շատ պատուումեն ուսանողներ : Լսողներ շատ հաւաքվեցան, դահլիճը լցվեցաւ—կ'ընէին մօտ 1000 մարդիկ : Եթէ կամենումէք իմանալ, թէ արդեօք ինչ էր պատահում դահլիճում դասի սկսվելուց առաջ, խնդրումեմ միտք բերեցէք ձեր մանկական կիանք, այն իսկ ուսման ժամեր, երբ փոխվումեն ուսուցիչներ—գոռոց, ծիծաղ, կռիւ—ասա ինչի ախանատես դարձայ ես այստեղ : Վերջապէս մտաւ պրօֆեսոր Բատրին, ուրիշ պրօֆեսորների հետ; մի տաս ըռպէ տեւեց ծափահարութիւնը և յետոյ պրօֆեսորը սկսեց կարգալ իւր դասը;—բայց այն ինչ սկսեց թէ չէ, կրկին սկսվեցան գոռոց և աղմուկ : Հինգ անգամ խեղճ Բատրին սկսեց իւր խօսքը և չէր վերջացնում, այդ պատճառով ստիպված էր թողնել դասը : Ահա ինչպէս են յայտնում Ֆրանսիացի երիտասարդներ իւրեանց պատիւը դէպի գիտութիւն : Բայց այժմ կամենումեմ յայտնել ձեզ մի աւետաւոր լուր : Անցած շաբաթ դուրս եկաւ երիտասարդների օրագրի առաջին № «Live dauche» անունով : Առաջաբանութեան մէջ ասումեն նոքա, որ երիտասարդները վատ են դատում, վատ են հասկանում, որ երիտասարդների մէջ կան ազատ և ազնիւ մտածող մարդիկ, բայց զարթելու է արդեօք շուտով երիտասարդը այն խոր քնից,

որի մէջ ընկղմված է նա այժմ: Այդոր չեմ կարողանում պատասխանել—բայց կարծումեմ, որ դեռ բաւական հեռու է այդ ժամանակը: Ով է մեղաւոր, որ մեր երիտասարդները այժմ այդպիսի ցաւալի դրութեան մէջ են, հարցնումէ խմբագրողը ինքն և պատասխան է տալիս այսպէս. ինքնասիրութիւն և փառասիրութիւն քարոզվումէր երիտասարդներին բարձրաձայն և անխիղճ կերպով: Բայց ով է քարոզողը? Այս հարցիս ինքեանքդ հեշտութեամբ կարող էք պատասխանել: Ի հարկէ նոքա, որոնց օգտաւէտ է ջնջել ամեն ազատ միտքը և խափանել ամեն ուղիղ և ճշմարիտ բառը հասարակութեան մէջ, ֆարոգումեն նոքա, որոնց հարկաւոր են ոչ թէ մարդիկ, բայց խաղաղիքներ, որոնց կարելի էր ամեն ըոպէ ամենհողմ դարձնել; Եւ կարելի է կամենաք իմանալ նոյնպէս թէ ինչ հնարներ են գործածվում հասնելու այդ բարբարոս—նպատակին հազարաւոր չարութեան հնարներ: Այս անգամ բաւական է Ֆրանսիական երիտասարդների վերա; յոյս ունիմ, որ եթէ ընդունվի դա սէրով, կ'շարունակեմ ես և այսուհետեւ հաղորդել ձեզ այսպիսի տեղեկութիւններ:

Այժմ կ'դարձնեմ միտքս դէպի Ֆրանսիացիների հասարակական կեանքի միւս կողմը, կ'իշխեմ թատրոններ, որոնց վերա յայտնապէս երևումէ Ֆրանսիական հասարակութեան բարբի ապականութիւնը: Փարիզում լինելով, ես գրեթէ եղել եմ բոլոր թատրոններում, բացի նոցանից, ուր խաղում են այնպիսի պիեսներ, որոնց անունից արդէն կարելի է եզրափակել նոցա ոչնչութիւն:

Բովանդակութեան այսպիսի չքաւորութիւն, մտքի այդպիսի բացակայութիւն, այդպիսի, կարող եմ ասեմ, անարգութիւն իրաւի որ դժվար է երեւակայել:

Ես չեմ լսուի բոլոր պիեսների վերա, որոնց արժանացայ տեսնելու, որովհետեւ այդ ձանձրալի կլինի ինչպէս ինձ, այնպէս և ընթերցողիս համար: Իրաւի որ երբեմն կարելի է տեսնել սրամիտ պիեսներ, բայց զոքա այնպէս սակաւ են, որ կազմում են բացառութիւն: Գրեթէ ամեն անգամ ես դուրս էի գալիս թատրոնից վրդովված և ցաւելով, որ այդպէս անձոռնաբար անյկացրեցի երեկոն, առաւել ևս խղճումի ես այն ժողովուրդը,

որ կարող է զվարճանալ այդպիսի պիեսներով և ծափահարել ղերասաններին, որնորքա կրկնեն անմիտ կուպլետներ: Դա միտքս է ինձ մի երեկուրդ ես դուրս եկայ թատրոնից այնպէս բարկացած այնպիսի ոխը սրտում, որ ինձ այն երեկոեան փողոցում պատահած ամեն Ֆրանսիացին զղմել էր թւում: «dymnase» անվանված թատրոնում տալիս էին Սարգուի զրված «Դօն-Կիշօտը»: Կարելի է կեղտոտել անճոռնացնել մի զրվածը, բայց ոչ այդքան: Ինչպէս կ'թուի ձեզ, եթէ յանկարծակի կտեսնէք Սէրվանտէսի Դօնկիշօտին պար գալիս թատրոնի բեմի վերաֆրանսիական կանկանը? Իսկ այդ արել է Սարգուն: Դուք տեսնումէք ձեր առաջ գրեթէ խելացնորին, որ ներկայացված է ժողովուրդին ծիծաղեցնելու համար: ամեն խօսքից յետոյ, որը արտասանում է Դոն Կիշօտը, ժողովուրդը թուլանում է ծիծաղից, ծափահարում է սաստկապէս և վերջապէս դուրս է կանչում հեղինակին: Ինչ էք կամենում սորանից առաւել: Գնում է միայն զարմանալու այն լրբութեան, թէ ինչպէս այդ Սարգուններ համարձակվում են կեղտոտել այնպէս կլասիկական զրվածը, որպիսի է Սէրվանտէսի «Դօն Կիշօտը»: Եւ այդ Սարգունի պիեսը խաղացվեցաւ թատրոնում 50 անգամ, բայց չնայելով դորան Ֆրանսիացիներ ասում են արդէն, որ այդ պիեսը ձանձրացրել է նոցա: այդ էլ լաւ է գոնէ: Պիեսը, որի վերա այժմ ամենեքեան խօսում են, որը կամենում են ամենեքեան տեսնել, և տեսնելու համար պիտի զրված գոնէ տաս օր առաջ, պատկանում է «Fils du diable» հեղինակի զրչին և անվանվում է «Mitre d'uerin» (Պ. Գերէն):

Emile Augier, de l'Academie Francaise, (Էմիլ Օժիէ, Ֆրանսիական Ակադեմիայից), Պատւաւոր լեգիօնի ասպետը, է միայնգամայն ժամանակակից մատենագրող, որը ստուգապէս հաւանել է այժմեան կառավարութիւն և իւր զլուխը դոհել է բոլորովին սորա համար: Պարոն Augier և նորա զրված պիեսը առիթ են տալիս ինձ մտածութեան թէ զրականութեան և թէ հեղինակների մասին: Ոչինչ զարմանալու չէ, որ ամեն ժամանակը, ամեն իշխող կարգը (կարգադրութիւնը), ինչպիսի և այդ վերջինը չլինի, գտնում է իւր համար անձներ, որոնցից մի քանիսը ծառայում են դորան համոզմունքով, համակրու-

Թեամբ, իսկ միւսները ծախուամեն իւրեանց, դառնալով ժամանակի ստորուկ իւրեանց անձնական օգուտներու համար-մի խտրելով այսպէս թէ այնպէս ներկա դրութիւնը գտնուամ իւր համար պատրաստ ծառաներ, որոնք կ'աշխատեն պահպանել և գովասանել դորան մինչև իւրեանց վերջին շունչը: Զարմանալի այս բանի մէջ ոչինչ չկայ, մարդիկ ունին կիրք, նոքա կարող են յափշտակվել, և այլն: Բայց ինչ է ինձ համար անհասկանալի, թէ ինչի արգեսք այդ ներկա կարգի բազմաշխատ ծառաները ինուամեն առաւելագէս գրողների մէջ? Արդեօք դա բարձրագոյն մտքի լուսաւորութեան կամ թէ ընդարձակ հայեացքի պտուղն է? Իրաւ չեմ իմանում: Ծառա-գրողներ ունին մի առանձին նշան, մի առանձին յատկութիւն, որով նոքա զանազանվում են ուրիշ հասարակութեան մասի մէջ գտնվող ծառաներից: Վերջինները մեծ մասով, թէպէտև դոցա մէջ նոյնպէս գտնվում են զեղեցիկ բացառութիւններ, կորցնում են իւրեանց սեպհական անձը, դառնում են հասարակ գործիք, մեքենաներ, որոնք ստանալով մի անգամ արդէն հարված—առաջ են գնում ֆիլիկական օրէնքով: Բայց ծառա—հեղինակները ամենևին ուրիշ են; առաջ են կորցնում իւրեանց սեպհական անձը, սոքա անկախ են և շատ վեր կդասվին առաջիններից: Սակայն ոչ ամեն տեղ այդ ծառա—հեղինակները ունին այդպիսի անասնական բնութիւն: Ֆրանսիայի զրախանութիւնը առաջ չէ բերում այդպիսի ծառա-գրողներին, բայց առաւելագէս միջնադարեան տրուբադուրներին, որոնք շինում են երգեր և փառաբանում են իւրեանց ասպետներին: Ամեն կոռավարութիւնը, ամեն ժամանակը ունի իւր երգող: Ինչպէս հեղինակ Սրբիբը փառաբանում էր Լուի ֆիլիպին, այնպէս Emile Augier (Էմիլ Օժիէն) է Լուի Նապոլէօնի երգողը, զինւորականութիւն պատուող հեղինակը: Տեսէք նորա վերջին պիեսը և կ'իմանաք, թէ ինչպէս Օժիէն ազնւաբար ծառայում է նշանակված կարգին, ինչպէս աշխատում է նա գովել դորան և ծիծաղում է այնպիսի բաների վերա, որոնք իսկապէս արժանի են համակրութեան: Այն յիշված պիեսի մէջ պարմանալու է այն սէրը, որ հասնում է մինչև մոլութիւն դէպ ի վնւորականութիւնը և հարկադրողական ուսումն: Նայեցէք Գերէնի

ընտանիքի վերա, դուք յայտնի կ'տեսնէք այստեղ երկու տիկզեներ, մին բուրժու ազին և միւսը զինուորականութիւն : Առաջինը նկարագրված է հօր և մօր մէջ, իսկ երկրորդը աղաւի մէջ : Հարկաւոր է լաւ հասկանալ թէ որքան մեծ է հեղինակի աշխատանքը բուրժուազին ասեցնելու և ժողովուրդին զինուորականութիւնը սիրել տալու : Միւս կողմը, որի վերա էմիլ Օժիէն դարձրել է իւր միտքը—է ժողովրդական դաստիարակութիւն : Յայտնի բան է, որ հեղինակը այնոր համար է բարձրաձրել այդ հարցը, որ իւր պիեսին տայ ներկա ժամանակակից խնտրես : Հարկադրողական դաստիարակութիւն է այժմ մի այնպիսի հարցը, որ այժմ առաջ է բերված և բարձրացրված ուսումնականների կողմից : Արջերումն այդ հարցը ունեցաւ տեղ ամեն օրագիրների և լրագիրների մէջ, մի խօսքով բոլոր գրականութեան մէջ և դորա պատճառն էր «Zules Simon» (Ժ. Սիմօնի) նոր գիրքը «l'Ecole» (ուսումնարան), որ ցոյց ավեց ճարտարախօսութեան շաննելով, թէ Ֆրանսիայի մէջ ժողովուրդի շատ առաւել փոքր մասը զիտէկարդալ և գրել քան թէ ուրիշ տէրութիւնների մէջ : Ինչպէս է քննում արդեօք Օժիէն այդ հարցը, որ կազմում է ուսումնականների մէջ զլսաւոր խնդիրներից մին, այդ բանը այնքան հասարակ է, որ հազիւ թէ արժէ դորան պատասխանել : Օժիէն խելացի մարդ է և պէտք է որ քննէ լցիկաբար : Սա չէ կարող ցոյց տալ համակրութիւն դէպ ի այդ հարցը, որովհետեւ լաւ գիտէ դորա անտեղութիւնը, բայց միևնոյն ժամանակ և շատ ընդգէմ չէ նորան : Օժիէն շատ լաւ հասկանում է, որ այդ հարցը, Ֆրանսիայի այժմեան դրութեան մէջ, չէ կարող ստանալ վերջ : Ես կամենում էի գոնէ այս նամակումն չկրկնել նորէն Օժիէի անունը, վախենալով, որ դա արդէն ձանձրացրեց ընթերցողիս, բայց այժմ ֆարիզում տարածված նախատողական ոգին գրականութեան մէջ հարկադրում է դարձեալ փոքր ինչ խօսել այդ պատուաւոր հեղինակի վերա : Արջին ժամանակում ամեն հեղինակին աշխատում են մեղադրել չնայելով անունին և աստիճանին, ասելով որ գրվածը, որի տակ հեղինակը գրել է իւր անուն, ամենեւին չէ պատկանում նորան, բայց վեր է առված ամբողջապէս ուրիշ բանից կամ կօմպիլիացի : Ես կարող եմ մա-

տուցանել ձեզ երկու այդպիսի օրինակ : Առաջին, Դօն Կիշօտի երևելի հեղինակն գրել էր Պալէ-Բօնալի համար «les Pommes du Voisin» (Հարևանի խնձորներ) անվանված պիեսը : Բայց խեղճին բաւական հասաւ դորա համար . բռնեցին հեղինակին ապացուցեցին նորան, որ դա հանելէ իւր պիեսի բովանդակութիւն բոլորովին մի բօմանից : Նոյն պատմութիւնը պատահեց և «Maitre duerin-ի» հեղինակի հետ : «Courrier du Dimanche» (Կիւրալէի Սուրհանդակ) օրագրի վերջին №-ի մէջ կար մի յօդված, որը ապացուցեց Օթիէին, որ դա գողացել է իւր կօմեդիաի բովանդակութիւնը մի փոքր բօմանից «Francille Puybren» անունով, որը տպված էր 1864 թւի «Levue Contemporaine» (Ժամանակակից Տեսութիւն) օրագրի փետրվարի գրքի մէջ : Բայց Օթիէն չհետևեց Սարգուէի օրինակին և չընդունեց օրագրի մեղադրութիւնը, այլ ընդհակառակն գրեց նամակ «Courrier du Dimanche» խմբագրողին . ուր պաշտպանուամէ իւրան ասելով, որ այդ բօմանը տպվեցաւ փետրվար ամսում, իսկ իւր պիեսը դա ներկայացրեց թատրօնական կօմիտէտին մարտի վերջին, ուրեմն, շարունակումէ Օթիէն, կարող էր արդեօք նա գրել այդպէս կարճ ժամանակում կօմեդիան հինգ արարողութեամբ : «Courrier du Dimanche» պատասխանեց այդ նամակին, բօմանից և կօմեդիայից քանի մի տեղեր քաղելով և դուրս եկաւ որ մեծ մասը միևնոյն է : Ինչով կ'վերջանայ այդ տրագիկական պատահածը ? Ես կարծու մեմ նորանով, որ կասեն խմբագրողին, թէ անվայել է այդ կերպով վերաւորել Պատւաւոր Լեգիօնի ասպետին : Ասելով մի քանի խօսք Courrier du Dimancheի վերա, միտքս եկաւ խօսել փոքր ինչ Ֆրանսիական պրեսսի մասին : Ֆրանսիաում օրագիրները անթիւ են-ես կարծումեմ, որ չէ անցնում մի այնպիսի օր, որ ես չեմանալ մի նոր օրագրի հրատարակումը : Չնայելով այդ բազմութեան, վերջին ամսին դուրս եկան էլի մի քանի նորերը, որոնց համար գուշակվումէ փառաւոր մահը : Միայն մի օրագրի վերա խօսումն այժմ շատ, և սորան չի լինի դասել նոցա կարգում, որոնք յանկարծ ծնվումեն և նոյնպէս շատ շուտ կորչումեն : Սա է «l'Avenir Peyrat» (Պէիրաի «Ապագա») : Կ'կատարէ արդեօք այս օրագիրը այդ բոլորը, ինչ որ դորանից սպասումեն, կ'իմացնեմ հետեւալ նամակովս : Բայց պէտք է ասել.

որ Ֆրանսիական օրագիրների թիւը համեմատ չէ նոցա արժանաւորութեան : Հարկաւոր է ճշմարիտ ասել, որ բոլոր Ֆրանսիական օրագիրները շատ թոյլ են և շատ անզարդ, չնայելով, որ քանի մի խմբագրողներ պատւաւոր և շնորհալի անձներ, ազատասէրներ և ազդասէրներ են, ազդասէր ոչ այն ապականլած մտքով, ինչ միտք այս բառը ունի Հայերի մէջ : Եւ դոցա չէ կարելի մեղադրել. դոքա և շատ ուրախ կլինէին այլապէս խօսելու, բայց տպագրութիւնը այնպիսի պայմանների տակ է, որ նոքա չեն կարողանում ազատ յայտնել իւրեանց դադափարներ, եթէ ոչ նոյն ժամ կ'արգելին օրագիրը : Բայց ես պէտք է ասեմ, թէ ինչ է նշանակում այդ արգելումն : Բոլորովին խափանումն, որ օրագիրը բոլորովին չլինի աշխարհի երեսին, սակաւ է պատահում, և սորա համար հարկաւոր է կայսր Նապոլէոնի դեկրետ (հրաման) : Բայց մինիստրը իւր arrêtéով (խախտանամբ) կարող է միայն դնել օրագրի վերա suspension այսինքն դադարեցնել օրագիրը կարճ ժամանակով : Ամեն suspension (դադարման) համար հարկաւոր է երկու անգամ avertissement (ծանուցում) : Բայց եթէ Ֆրանսիացի օրագրագրողներ իրաւունք չունին բաց և ազատ յայտնելու իւրեանց միտք և խօսք, այդ պատճառով միւս կողմից նոքա իրաւունք ունին լռելու, չխօսելու ամենեւին այնոր վերա, ինչի մասին արգելլած է նոցա ասելու իւրեանց աղնիւ, ուղիղ և ազատ միտքը, այդ իրաւունք ունին նոքա, և դորձ են դնում այդ իրաւունքը իբրեւ ազնիւ, պատիւ ունեցող և պատիւ ճանաչող մարդիկ : Ասելով, որ Ֆրանսիական տպագրութիւնը ազատ չէ, բոլորովին չպէտք է հասկանալ այդով, որպէս թէ դորան կարելի էր հաւասարել ուրիշ աէրութեան տպագրութեան հետ :

Ոչ բայց Ֆրանսիական պրեսի գրութիւնը նորա համար վատ է երևում այժմ, որ սա ունէր 1789, 1830, 1849 տարիներ, երբ ծաղկումէր Ֆրանսիական օրագրութիւնը; Ֆրանսիական պրեսը թոյլ է երևում բաղդադելով անգլիական, բէլգիական, շվեյցարական պրեսներին հետ, (մենք չենք ասում ամերիկական տպագրութեան մասին, որտեղ կայ մի անպայման ազատութիւն), բայց ոչ երբէք մի ուրիշին հետ : Ֆրանսիական լրագիրները կեանք չունին. բայց նոքա չեն հոտում

այն մեռելութեամբ, կամ, որ աւելի վատ է, այն փտած կենդանութեամբ, ինչպէս ուրիշ աշխարհների լրագիրներ : Այստեղ չունին բոլոր օրագիրներ մի դէմք, այստեղ կարելի է որոշել աւելի ազնիւներ; այստեղ անսխալ կարելի է ասել, թէ այս օրագիրը կառավարութեան է, այն միւսը անկախ է և այլն, Բայց չկայ մի թէ այնպիսի աշխարհներ, որտեղ գրեթէ չէ կարելի ասել, թէ որ լրագիրը պակաս ցածր և անկարգ է : Ամենից անկախ, ամենահամարձակ, ամենալաւ Ֆրանսիական օրագիրը եւ համարումեմ Courrier du Dimanche (Կիւրակէի Սուրհանդակ) : Մի քանի շաբաթ առաջ դուրս եկաւ նորա առաջին №, երկու ամսեան խափանուովից յետոյ : Սա խափանվեցաւ Ալֆրէդ Ասոլարի (Alfred Assolant) յօդվածի պատճառով, որը, ինչպէս ասումէ դադարման թուղթը, ընդդէմ էր կառավարութեան և ծիծաղել տակ էր գցել այն գործողութիւններ, որոնք, շատերի կարծիքով, բարձրացրեցին Ֆրանսիան : Courrier du Dimanche օրագրի ամենակծու թոյնը բովանդակվումէ Պրեվոստ—Պարադոլի (Prevost—Paradol) և Ալֆրէդ Ասոլանի յօդվածներում : Բացի յիշված օրագրից հարկաւոր չէ մոռանալ «Temps» (Ժամանակ) Opinion Nationale (Ազգային Կարծիք) և Journal des Debats (Վէճերի Օրագիր) օրագիրներ, որոնք նոյնպէս առաջ են տանում գործը ամեն դժվարութեամբ և նահատակվումեն իւրեանց ազատամտութեան պատճառով : Ֆրանսիական տպագրութեան վերա վերջումն դուրս եկան երկու գրվածներ : Առաջինը Les droits de la pensée» (Մտածութեան Իրաւունքներ) պատկանումէ ազատամիտ և ազնիւ Է. Ժիրարդէնին : Իսկ երկրորդն է դուքս Դեո—Պէրսինու գրված նամակը նոյն Ժիրարդէնին, որի մէջ խօսումէ Ժիրարդէնի գրքի, և ուրեմն և տպագրութեան վերա : Պէրսինին ընկել է մի ազատամտութեան մէջ և պահանջումէ եթէ ոչ կատարեալ ազատութիւն տպագրութեան մէջ, գոնէ անշուշտ նշանաւոր փոփոխութիւններ պրեսի այժմեան դրութեան, եւ կարծես կամենումեմ նորան ասել. Timeo Danaos et dona ferentes (Վախենումեմ Դանացիներից, և երբ պարգև են բերում) : Բացի Ժիրարդէնի գրքից վերջին ժամանակում տպվեցան երկու գրքեր, որոնց վերա կարելի է կ'ստեմ եւ հետեւեալ նամակում : Նոյանից մին է վերոյիշված «Ecole» (Ուսումնարան)

Ժ. Սիմօնի; միւսը պատկանում է Ծերունի Միշէին և անվանվում է «Bible de l'humanité» (Մարդկութեան Աստուածաշունչ) :

Փարիզ :

Ի. Ա.

ՆԱՄԱԿ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐՈՊՈԼԻՅ :

Մենք ևս այստեղ Հայերէն թատրոն տեսանք : Սորա հետ ուղարկում ենք և մեր թատրոնի վերա կարճ տեղեկութիւն : Այս թատրոնից հաւաքվեցաւ մօտ 80 մ : Տոմսակներին Ա. և Բ. կարգերը մի մի մանկութիւն, իսկ երրորդ վերջին կարգը 50 կ. Ա. կարգը կանանց համար էր :

Մաիսի 24-ին ռուսերէն թատրոն ներկայացրեցին «Բեկիզ»-ը՝ ինչպէս պատմում են շատ անձուներ է եղել և ժողովուրդը էլ չորսից մէկ մասը չէ եղել : Սոքա ներկայացրեցին պ. Հայկազեանի շինած բեմի վերա և 20 մ. փող հատուցին հայկական խմբին :

Սիմօն վարդ. Մուշեղեանցի սպանվելն, թէ լսվել է այդտեղ, ահա ինչպէս է եղել : Սա Էջմիածնի գանձապահ գոլով, ոսկիներ է տարել Երևան մանրացնելու : Երևանից հետ դառնալիս նորա ետեւից գնացող՝ ձիաւոր մարդիկը սկսել են ձիերն խաղացնել և միմեանց վերա հրացաններ գցել թղթով լցրված : Այս միջոցին վարդապետի տարանտասը առաջ է գնացել : Վարդապետը գլուխը դուրս է հանում, որ տեսնէ թէ մարդիկն ինչ եղան : Խաղացողները մինի հրացանի գնտալը, ասում են անդիտութեամբ, գալիս է դիպչում և սպանում : Ասում են, որ այս վարդապետը իւր աշխարհական լինելու ժամանակն մէկ մարդ է սպանել : Ուրեմն ահն ընդ ահան և ստամն ընդ ստաման :

Այս քաղաքում կայ մի զբօսանք անելու պարտէզ : Սա գտնվում է քաղաքի և բերդի մէջ կղած ձորում : Բաւական մեծ աշխատութեամբ է շինված և պէտքէ ասել, որ սա մէկ հատն է քաղաքում : Սորա մէջ արժանի յիշատակութեան բանն այն է, որ մէկ կիսանիստ առիւծ է շինված և ջուր է դուրս գալիս փորի տակից, եթէ փորը կապում են, բերանիցն է դուրս գալիս ջուրը :

Այս ամսի 28-ին այստեղ կարկուտ եկաւ մեծութեամբ կակալի չափ և մանրի հետ խառն : Պէտք է ասել, որ այստեղ կարկուտը շուտ շուտ է գալիս :

Մ : Բ :

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԹԱՏՐՈՆ ԱՆՔՍԱՆԴՐՕՒԹՅՈՒՆԸ (1):

Մարտի 23-ին Ալեքսանդրուպոլի երիտասարդներն ներկայացրեցին «Շուշանիկ» ողբերգութիւնը, հեղինակութիւն պ. Կարինեանցի: Քաղաքիս ժողովուրդը մի տարուց աւելի սպասումէր և վերջապէս հասաւ բաղձանքին: Նշանակված ժամանակը հաւաքվեցան թատրօնում մինչև 150 հոգի (աւելի տեղ չկար): Վարագոյրը նկարագրումէր «Ռփի Հայաստանի» աւերակների վերա նստած: Շատ աջողակ ընտրութիւն, և շատ լաւ նկարված էր, այնպէս որ Ռգու առանձին զիրքը և տըրտում դէմքը մի առանձին տեսութիւն էր բերում մահիկ տըվողին: Զանգակը լավեցաւ, հրաժիշաները լուեցին և վարագոյրը բարձրացաւ: Բեմը ներկայացնումէր պալատ, Վարդանը նստած բազկաթուռի վերա, երկու իշխաններ մէկ կողմը կանգնած, իսկ զօրքը պալատից դուրս երգումէին «Արկածքը»: Այս երգը բաւական ախորժելի երգեցին: Յետոյ սկսվեցաւ իսկներկայացումն: Վարդանը, որ պ. Տ. Վարդ—Պատրիկեանցն էր ներկայացնում, իւր դերում շատ լաւ էր, նորա ամեն մի շարժվածքում արտայայտվումէին վեհանշնութիւն և զգացմունք: Վարդանի հայր Համադասպը—պ. Յ. Լալայեանց—լաւ էր: Միայն տեղ տեղ խօսքերը այնպէս չէր արտասանում, ինչպէս հարկ էր:

Շուշանիկը—պ. Մ. Տէր Դաւթեանը—շատ զեղեցիկ ներկայացրեց, ձայնը ևս շատ յարմար էր:

Վաղդէնը—պ. Յ. Սահրազեանց—շատ լաւ ներկայացրեց: Թէ և իւր չարացած ժամանակը այնքան յափշտակվեցաւ, որ սուրը իւր բուռով հանեց իւր գօտիկից և յուսահատութեան ժամանակն այնպէս վեր գցեց սուրը գետնին, որ քանի մի կանայք վեր թռան:

Զոջիկը—պ. Ս. Արաբաջեանց—իւր դերում աննման էր. Սա շատ լաւ էր հասկացել դերը, իւր ամեն մէկ խօսք արտասանելիս և շարժվելիս ցոյց էր տալիս իւր բարձր ծագումը և քաղաքավարութիւնը:

(1) Տպելով այս տեղեկութիւններ, օրագրիս խմբագրութիւնը աղաւթ է համարում իւրան պատասխանատվութիւնից: Խմբագր:

Ծառուկը—պ. Ս. Արարաջեանց — նմանապէս շատ լաւ ներկայացրեց : Առ հասարակ պէտք է ասել, որ այս ներկայացումն բաւական գոհացուցիչ էր, չնայելով նորան, որ այս դերասաններին միայն մին է թատրոնի բեմը տեսել, իսկ միւսները ոչ ներկայացրել են և ոչ թատրոնի բեմ տեսել : Այս ներկայացման ժամանակն եթէ Զոջիկը և Շուշանիկը իւրեանց յարմար շոր էին ունեցել և եթէ Շուշանիկը սիրտը գնացած ժամանակ ժողովուրդի ծափահարութեան վերա չէր վեր կացել, զլուսն ավել և էլի հետ թուլացել և վեր ընկել բազկաթուռի վերա, որ յետոյ իշխաններն դեղով ուշքի բերեն, տեսնողն կկարծէր, թէ գտնվումէ մեծ քաղաքի թատրոնում և առաջակարգ դերասաններին է լում :

Ժողովուրդն այնպէս սէրով ընդունեց, որ գլխաւոր աշխատողին ոչ թէ միայն բեմի վերա դուրս կանչեցին և ծափահարեցին, այլ և երբ ցած եկաւ բոլորեքեան համբուրեցին, և իւրեանց սրտի ուրախ թիւնը, բաւականութիւնը և շնորհակալութիւնը այսպէս յայտնեցին :

Այս ներկայացման ժամանակն կային և օտարադպիւններ, որոնք նոյնպէս շատ հաւանեցին :

Դերասանների սովորեցնող պ. Վ. Շախաթունեանցն էր : Ով տեսել էր նահանգի թատրոն և դերասանների պատրաստելը, նա կհասկանայ թէ ինչ դժվարութիւններին յաղթեց Թիֆլիսի դերասան Վ. Շախաթունեանցն :

Այս թատրոնի գլխաւոր աշխատողն պ. Ալեքսանդր Հայկազեանցն էր (սա այստեղ զինւորական ծառայութեան մէջ է) : Սա ամեն միջոց գործ դրեց, չնայելով և նիւթակաւոր և վերջապէս հասաւ նպատակին և Ալեքսանդրօպօլը Հայերէն թատրոն տեսաւ : Փառք և պատիւ պ. Ս. Հայկազեանցին : Սա ընդունեց այս քաղաքը և ամենացանկալի անունը. «Ալեքսանդրօպօլի Հայկական թատրոնի հիմնադիր» :

Միւսնոյն ողբերգութիւնը ժողովուրդի խնդրով կրկին ներկայացրեցին Մարտի 25-ին : Ներկայացումն աւելի աջողվեցաւ :

Մարտի 30, 1865 :

Մ. Քոչարեանց :

ԱՅՕՐԻՉՄՆԵՐ ԿԱՄ ԿԱՐՃ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ՆԿԱՏՄՈՒՆՔ՝

Թող պատահէ երկրիս վերա երկրորդ ջրհեղեղը: Ինչ օգուտ կ'բերէ նա? Յիմարներ, ցածրահոգի և չար մարդիկ կը կործանվին, բայց յիմարութիւն, ցածութիւն և չարութիւն կ'մնան:

ԲԵՐՆԷ՝

Ինչ աւելի վերաւորական և հայհոյական խօսք կարելի էր ասել մի տեսակ մարդին կամ լրագրին? On ne saurait lui dire pis que son nom—Յիշեցնել նորան իւր սեփական անունը:

* * *

ՐԵՅՅՈՏ ԹՈՒՆԱԽՈՐ ՔՆՆՈՒԹԻՆՆԵՐ ԳՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ՝

I) Այս բեցեպտով յօդվածներ գրվում են այն ժամանակ, երբ մի գրողը չունի բարեկամութիւն դէպի մի հեղինակը կամ խմբագրողը:

II) Բողորը ինչ որ գտնվում է օրագրի կամ յօդվածի մէջ բացէ թողնվում: Հեղինակը նախատվում է այն խօսքերի համար, որ նա երբէք չէ ասել և գրել: Ոչինչ արտաքին հանգամանքներ, որոնք արգելում են երբեմն հեղինակին բաց ասելու իւր միտքը և որոնք յայտնի են գրողին, ոչ մի ժամանակ չեն ընդունվում քննութիւն գրողի կողմից:

III) Եւ որովհետեւ այսպիսի քննութիւնների համար չէ պահանջվում ոչ խելք, ոչ բարեխղճութիւն, այն պատճառով ներքին է նոցա մէջ մտքերի և ոճերի փոփոխութիւն: Օրինակ. մի հարեանցի ասված խօսքը ընդունվում է գրողի կողմից որպէս հեղինակի կատարելատիպ (իդեալ): Ընթերցողները շտապով կարդալով այս տեսակ քննութիւններ, չեն նկատում գրականական խառնակումն:

IV) Այսպիսի յօդվածներ գրելու մէջ չեն ընդունվում ոչինչ գովեստներ ուրիշների կողմից:

V) Թունաւոր ակնարկութիւններ են անվում, որպէս թէ հեղինակը կամեցել է հաճոյանալ այս կամ այն անձին շահասէր նպատակով:

VI) Տպագրական և քերականական սխալներ պէտք է պտռել ամենամեծ աշխատութեամբ: (Սա գործի ամենադժվար մասն է):

VII) Հանաքներ, կատակներ և կծող Ֆրազներ պէտք է

հանել զանազան գրվածներից, բայց հարկաւոր է միշտ ծածկել աղբիւրը, և գրողը ուրիշ սրամտութիւններ պիտի սեփականացնէ իւրան :

ԵՍ ԶԵՄ:

ՀՈԳՍ:

- I. Ազատ չէ կեանքս; որպէս մոլորված
Ընթանումն իմ կեանքիս օրերը,
Զըկայ վերաս խելք, երբեմն ուշազնաց,
Ծանր եմ լսում այլոց խօսքերը:
- II. Զարթնումս քնիցս, անհանգիստ եմ ես..
Նոյնպէս շփարված գործ եմ կատարում,—
Եւ գիշերներում մտածմունք պէս պէս,
Քուենը աչքերից հեռու են վարում:
- III. Երբեմն խօսումս այլոց հետ վառված,
Իմ մէջ ունելով մի սուրբ նպատակ..
Ապրուստիս համար չէ իմ ողջ շարժված,—
Ես ուտումեմ հաց, գոհ և անապակ:
- IV. Երբեմն սաստիկ յանդիմանումեմ
Ծանօթ, բարեկամ, մինչ իմ ծնողները;
Նոցանից խտրիւ են պահանջումեմ,
Որ ունենային իմ զբաղմունքը:
- V. Եւ այս պատճառով ընկած եմ աչքից..
Չեն առնում դէպի ինձ ուշադրութիւն,—
Ասումն—«խեղճը թեթեւ է խելքից»..
Յնորք է դորա հոգացողութիւն»:
- VI. Այդ է հոգս ազգիս, ես ցանկանումս,
Որ իմ Հայերը դէպ առաջ դնան,—
Բայց ում հետ խօսեմ?...Ո՛հ ես տանջվումս,
Խօսքս չէ՛ առաջ...—չեմ հարուստ, իշխան...:
- VII. Ով Հայեր! Հայեր! միայն ապրուստի
Համար էք ծնված դուք այս աշխարհում?...
Թշվառ է այս կեանք!—ուր է Հոգս ազգի?
Ինչի պարծանքի կեանք չէք վաստակում?...
Ղլար՛:
- ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՈՍՏԱՆԻԿ:

Ես անց եմ կայնում դառն գիշերներ,
Եւ չէ քաղցրացնում նոցա անմիտ սէր.
Թափանցիկ աչքեր վերաս չեն նայում.
Նսխանձ չէ վառում արիւնս իմ սրտում:

Ինձ չեն նկարվում երբէք սեաւ մայեր,
Այն բարձր հասակ, մեծ կուրծք, լայն ոււեր,
Ես ոչ դքի հետ չեմ կապել պայման,
Եւ չեմ սպասում ժամ դաղտնի տեսութեան:

Շրթունքիս համար չեն զալու երբէք
Վառ համբոյրների բաղձալի ըոպէք
Այժմ աւելի չկան ինձ համար

Ոչ նոր հանդիպումն, ոչ դառն հրաժար:

Ես անց եմ կայնում անքուն գիշերներ,
Քնեցին առ միշտ Սիրելու աչքեր,
Ո՛հ թառամեցաւ իմ վարդս համբուն.

Հանգստի համար ինձ պէտք է նոյն քուն:

ԻՇԽԱՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ:

ՆՈՔԱ ԵՒ ՆԱ:

(Գերմանացի բանաստեղծից Հէինէից):

— Նոքա ինձ շատ չարչարեցին,
Մաշելին ինձ դռնաթափին,
Ոմանք իւրեանց յիմար սէրով,
Իսկ ուրիշներ թշնամութեամբ:

— Նոքա իմ հացըս թունեցին,
Եւ ջրիս մէջ թոյն խառնեցին,
Ոմանք իւրեանց յիմար սէրով,
Իսկ ուրիշներ թշնամութեամբ:

— Բայց նա, որ ինձ ամենից շատ
Չարչարումէ, մաշումէ սիրտ...
Նա ինձ երբէք ոչ... չէ սիրել...
Թշնամութեան առիթ չեմ տվել:

1865:

ԻՇԽԱՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ:

«ՆԵՒՈՆ ԱՌԱՋԻՆ» ԴՐԱՄԱԽՆ ՎԵՐԱԲԵՐՎՈՂ ԾԱՆՅԹՈՒԹԻՒՆ

Դրամաիս վերջում տպված աղօթքը փոխառված է Հայկական երգարանից քանի մի փոփոխութիւններով:

**Մեր Օրագրի մէջ հանդիպած բոլոր անստորագիր
յօդվածները թէ թարգմանական և թէ բնագրա-
կան պէտք է համարել միշտ Խմբագրութեան աշխա-
տութիւն և սեփականութիւն :**

**Կաթողիկոս Ներսէսի Վ-դի ֆոտօգրաֆիկական
պատկերները վաճառվում են և ցանկացողները կա-
րող են ստանալ կամ օրագրիս Խմբագրատան կամ
պ. Ա. Էնֆիաճեանի գրավաճառանոցում, վճարելով
իւրաքանչիւրի համար 40 կօպէկ :**
Հրատարակող մնում է Հ. Էնֆիաճեանցը :

Մեր օրագիրը հրատարակվելու է ամիս միտն-
գամ, տարին 12 տետրակներ : Իւրաքանչիւր
տետրակի թերթերի թիւը նշանակվումէ 2-ից 3 (24
30 թերթ տարու մէջ) :

Օրագրիս տարեկան գինը ճանապարհի ծախսով
և տան մէջ հասուցմամբ է 3 մանէթ :

Օրագրիս ստորագրութիւնը ընդունվումէ Թիֆ-
լիսի մէջ Խմբագրատան և պ. Աւետիք Էնֆիա-
ճեանի գրավաճառանոցում :

Օտարաքաղաքացիները պիտի հասցենն իւրեանց
պահանջմունք յստկապէս միայն Խմբագրողին այս
հասցէով. Степану Степане. Въ Тифлисѣ. Въ Редакцію
армянскаго журнала «Журавль Арменіа».

Доволено Цензурою, 22 Іюня, 1865. Тифлисѣ.

Տպարան Հ. Էնֆիաճեանցի և ընկ :